

Právnická fakulta Masarykovy univerzity
v Brně

obor: Římské právo

Katedra dějin státu a práva

Rigorózní práce

Dědické spory v justiniánském právu

Kamila Bubelová

Brno 2009/2010

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci na téma Dědické spory v justiniánském právu zpracovala sama. Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použila k sepsání této práce, byly citovány v poznámkách pod čarou a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Olomouci dne 20. 12. 2009

Kamila Bubelová

Obsah

Úvod	4
1. Římská právní úprava – historie dědického práva	11
1. 1. Královské zákony	11
1. 2. Zákon dvanácti desek	12
1. 3. Zprávy z pera Gaiova	15
1. 3. 1. Gaius o dědictví v komentáři prvním	15
1. 3. 2. Gaius o dědictví v komentáři druhém	20
1. 3. 3. Gaius o dědictví v komentáři třetím	33
1. 3. 4. Gaius o dědictví v komentáři čtvrtém	37
1. 4. Justiniánské změny dědického práva	40
2. Dědické spory	53
2. 1. Spory mezi spoludědici	53
2. 2. Spory mezi uchazeči o dědictví	56
2. 3. Spory mezi dědici a věřiteli/dlužníky zůstavitele	61
2. 4. Spory mezi dědicem a odkazovníkem	82
3. Shrnutí dědických sporů v justiniánském právu	91
Závěr	94
Resumé	97
Seznam použitých pramenů a literatury	100

Úvod

Dědické právo je už od dávných dob považováno za důležitou součást majetkového a rodinného práva. Právě to, že spojuje dva jinak odlišné právní obory, jež se vyznačují rozdílnými právními principy (vlastnictví k neživým věcem versus emoční vztahy mezi lidskými jedinci v rodině), mu dává zvláštní místo v celém právním řádu. Systematickým zařazením v soukromých právech získalo dědické právo označení práv subjektivních, avšak jeho účinky jako translace vlastnického práva jsou absolutní.

Charakteristickým rysem dědického práva je dědická posloupnost, která však není stejná ve všech právních systémech a mění se i v čase. V nejstarším římském právu nemělo dědické právo čistě materiální ráz, neboť s vlastnictvím přecházely na dědice také obětní povinnosti (*sacra*) a zůstavitel mohl v závěti určovat i četné mimomajetkové dispozice, jako např. poručníky pro své děti či manželku.

V době klasické docházelo k převažování majetkové povahy dědictví, která pak zcela zvítězila v právu justiniánském, a přiblížila tak římské právo ostatním právním systémům, vyjma zásady univerzální sukcese. Např. v právech řeckých nebo slovanských ručil dědic za závazky zemřelého, jen pokud vázly na předmětech, které se po smrti zůstavitele staly jeho vlastnictvím.¹

Princip univerzální sukcese v římském právu naopak zavazoval dědice globálně a neomezeně, s výjimkou práv a závazků ryze osobních. Mezi tyto ryze osobní záležitosti se počítala manželská moc (*manus*), moc nad podřízenými dětmi (*patria potestas*) nebo veřejná či soukromá funkce (*magistratura* nebo *cura*) a dále závazky

¹ BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o právu římském – právo dědické*, vlastním nákladem, Bratislava 1933 (dále jen Boháček), s. 3.

z pohostinství (*hospitium*) či práva z patronátu (propuštěnec vůči bývalému pánovi a opačně).

Jinak přejímal dědic celou pozůstalost jako majetkovou hodnotu, kterou tvoří v zásadě nejen aktiva, ale i pasiva, bez ohledu na to, jestli je to pro dědice výhodné. Okamžikem smrti zůstavitele se stala majetková práva zůstavitele součástí majetkových práv dědice. V důsledku to znamená, že i když byl zůstavitelům majetek předlužen, musí dědic uhradit dluhy tak říkajíc „ze svého“. Právně totiž neexistoval rozdíl mezi bývalým zůstavitelovým majetkem a současným majetkem dědice.

Tento nepříznivý důsledek univerzální sukcese zpočátku způsoboval potíže – bylo-li předlužení známo, nepřijal dědic nabízené dědictví a tím byly zmařeny i všechny další dispozice zůstavitele, protože závěť nenabyla účinnosti. Pokud to byl dědic zvaný *suus et necessarius* (vlastní a nutný), nemohl dědictví vůbec odmítnout a dostal pak sebe i svou rodinu do materiálních potíží.

V takových chvílích nastupoval korekční účinek činnosti prétora. Prétor vytvořil možnost dědictví nepřijmout. Tuto právní možnost nazval *beneficium abstinendi* (dobrodiní zdržení se [dědictví]). Pro opačný případ, předlužení majetku dědice, měli věřitelé zůstavitele *beneficium separationis* (dobrodiní oddělení [majetků]). Dobrodiní oddělení mohl udělit prétor na žádost pozůstalostních věřitelů proti dědici zvanému *heres suspectus* (předlužený) tak, že z odděleného majetku zůstavitele se uspokojili nejdříve jeho věřitelé a teprve zůstatek byl vydán dědici.

Císař Justinián pak přidal roku 531 ještě třetí formu ochrany,² a to tak dokonalou, že ji převzaly i moderní zákoníky (jak získat předlužené dědictví a nemít povinnost hradit dluhy nad výši aktiv).

² BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*, Panorama: Praha 1981 (dále jen Bartošek – Encyklopedie), s. 90.

Nazývá se *beneficium inventarii*, dobrodiní soupisu majetku. Pořídili dědic do 90 dnů ode dne, kdy se dozvěděl o delaci, za přítomnosti notáře a 3 svědků soupis veškerého pozůstalostního jmění, nejenže ručil věřitelům zůstavitele jen těmito předměty, ale zůstávala mu navíc zachována Falcidiánská kvarta (tj. nárok na jednu čtvrtinu nezatíženého dědictví). Pokud se na nějakého věřitele již nedostalo, mohl se hojit jen na odkazovnicích.

Přesto, že se po celou dobu prameny doložitelného vývoje římského práva uznává za rovnocenný základ dědické posloupnosti jak řádně projevená vůle zůstavitele (testamentární posloupnost), tak určitý příbuzenský poměr, původně agnátský (intestátní posloupnost), domnívají se někteří autoři,³ že i v Římě byla původní posloupnost intestátní. Této posloupnosti se účastnili podle *Lex duodecim tabularum* na prvním místě tzv. zůstavitelovi *sui*, tj. svobodní příslušníci jeho *familiae* podrobení rodinné moci (ať už *patria potestas*, nebo *manus*).

V této souvislosti musíme zmínit i dvojí význam slova *familia*. Znamenalo totiž jak souhrn rodinných příslušníků pod mocí jednoho svrchovaného *pater familias*, tak soubor majetku onoho muže. Přestože právně byl jediným vlastníkem právě *pater familias*, technický název tohoto souboru (a dále i prameny, viz níže) naznačují, že si Římané byli vědomi toho, nakolik se i ostatní osoby v rodině podílejí na jeho vytváření.

Převaha tohoto druhu dědiců nad ostatními je patrná zejména z toho, že z povolaných osob *Lex duodecim tabularum* nazývá jedině *suos* slovem *heredes* a že na rozdíl od ostatních se stávají univerzálními sukcesory zůstavitele ihned okamžikem jeho smrti, aniž by se museli ujmout pozůstalosti. Proto se pokládá dědická posloupnost těchto osob za prvotní typ římské posloupnosti – jeho

³ BOHÁČEK, s. 4.

povahu charakterizuje Gaius ve svých *Institutiones* 2. 157. takto: „Dědici vlastní se tak nazývají proto, že jsou to dědici domácí, kteří se i za života otce rodiny považují jaksi za vlastníky, tj. spoluvlastníky rodinného majetku. Proto také zemře-li někdo bez testamentu, má v první řadě místo dědická posloupnost dětí. Dědici nutní se jim však říká proto, že se stávají dědici za všech okolností, ať chtějí nebo nechtějí, právě tak bez testamentu, jako s testamentem.“⁴

Podstata dědické posloupnosti spočívala v tom, že na místo *patris familiae* nastupovali (*in locum succedere*) *sui*, kteří byli na majetkových poměrech hlavy rodiny už za jeho života účastni. Nedostatek *sui heredis* působil v nejstarším právu ten následek, že dědická sukcese vůbec nenastávala. Avšak ještě před počátky historického vývoje římského práva došel uznání institut testamentu, sloužící původně k tomu, aby si *pater familias* mohl na případ smrti ustanovit osobu, která by nahradila neexistujícího *suos*.

Na tuto funkci nejstaršího testamentu ukazuje jasně jednak jeho forma v kalátní komicii, obdobná formě právního jednání, kterým si mohl *pater familias* už za života „pořídít“ syna tzv. arrogací, a dále zásada „*agnatione postumi testamentum rumpitur*“, podle níž se zrušuje testament pokaždé, když po jeho zřízení přistoupí do *familiae* zůstavitele nový *suus* (ať narozením, nebo adopcí).⁵

Brzy ovšem testament získal další funkce: opačnou dispozicí, než bylo ustanovení dědice, bylo jeho vyloučení z posloupnosti, tj. *exhereditio* (vydědění). Tímto úkonem zbavoval testátor *suos* dědice

⁴ Latinský text: „*Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt ex vivo quoque parente quodammodo domini existimantur. unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omni modo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt*“. – Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách, přeložil Jaromír Kincl, Doplněk, Brno 1981, s. 111.

⁵ BOHÁČEK, s. 5.

povahy *heredis* a vyhradil posloupnost jen jedinému z nich. Jakkoli se to může zdát při prvním pohledu nespravedlivé, existoval pro to dobrý důvod i způsoby, jak eliminovat negativní dopady na vyděděné.

Dnešní praxe považuje vydědění za vyjádření negativního postoje rodiče k potomkovi – proto také stanoví taxativní důvody, kdy může zůstavitel svého potomka z dědění vyloučit. Římský otec rodiny nemínil ostatní děti potrestat, vydědil-li je. Mínil zachovat jednotu rodinného majetku. Byl si vědom, že spoludědické vztahy stejně jako vztahy spoluvlastnické nebývají ideální a následkem neshod by bylo rozdělení majetku, čemuž chtěl prozíravě předejít. Zabezpečil tedy ostatní děti a manželku jinak.

Zde se dostáváme k institutu singulární sukcese. Jednotlivým obdarovaným se dostalo z majetku zůstavitele (nebo dokonce z majetku dědice) nějaké jednotlivé věci, zejména s alimentačním účelem. Tato poskytnutí mimo řádnou dědickou posloupnost se nazývají odkazy. Jejich předmětem nemusely být pouze věci (např. kráva), ale velmi často to byly i služebnosti – právo bezplatného bydlení (*habitatio*), právo užívací (*usus*) či právo požívací (*ususfructus*). Také právní členění odkazů je různorodé. Jednalo se jednak o legáta a jednak o fideikomisa. Ta se dále podrobněji dělila do dalších skupin.⁶

Někteří badatelé (např. Bonfante⁷) považují dokonce exheredační funkci testamentu za nejstarší. Neustanovil-li *pater familias* bez vlastního dědice ani dědice z testamentu, zanikaly všechny právní poměry, jich on byl subjektem, jeho smrtí. Aby nedošlo k volné okupaci *res nullius* kýmkoli, stanovoval *Lex duodecim tabularum*

⁶ Viz např. Gai. Inst. 2. 192. an.; nebo HEYROVSKÝ, L.: *Dějiny a system soukromého práva římského*, 4. opravené vydání. J. Otto: Praha 1910, s. 1137 an.

⁷ BONFANTE, P. (překlad Vázný, J.) *Institute římského práva*. Právník: Brno 1932.

zvláštní pravidlo pocházející zřejmě z práva zvykového: majetku se měla ujmout určitým způsobem blízká osoba, tj. nejbližší agnát nebo nejbližší příslušníci rodu (gentilové). Těmito předpisy byly značně omezeny účinky volné okupace pozůstalostních věcí: přesto, že uvedené věci se nadále považovaly za *res nullius*, způsobovalo právo vyhrazené ve prospěch agnátů, že jiný okupant nenabýval vlastnické právo k pozůstalostním věcem hned, nýbrž teprve vydržením.

Ovšem ať již nabytí věci z pozůstalosti zákonem povolany agnát nebo vydržením kterákoli jiná osoba, docházelo tak ke stavu, že zesnulý nezanechal sukcesora (který by ručil za jeho závazky), ale přesto nějaká osoba nabývala aktiva jeho majetku. Podle Lenela⁸ není tedy nepravděpodobné, že tito nabyvatelé pozůstalostních předmětů ručili alespoň jejich hodnotou zůstavitelovým věřitelům. S určitostí však známe pouze další stupeň vývoje spadající do doby bezprostředně po vydání *Lex duodecim tabularum*, ve které se tyto osoby, jakmile se ujaly věcí, považují za *heredes*, tj. nabývají *ex tunc* od okamžiku smrti zůstavitele podobné postavení, jaké měl *suus* s tím rozdílem, že na ně nepřechází mimomajetkové složky. Později však výslovné předpisy pontifikálních ediktů stanovily i přechod sakrálních povinností.⁹

A tak se ve vývoji dědického práva vydáváme za poznávání jak testamentární posloupnosti, tak posloupnosti intestátní. Všechny instituty, které na těchto dvou cestách vznikly, se promítají více či méně transparentně do našeho moderního právního řádu a záleží

⁸ Otto Lenel, významný německý právní romanista (1849 – 1935), autor zřejmě nejzdařilejší rekonstrukce prérorského ediktu *Das edictum perpetuum*, 1883, a dvousvazkového díla *Palingenesia juris civilis*, 1887 – 1889.

⁹ O tom podrobněji viz DOSTALÍK, P. *Quis astrigantur sacris aneb přechod náboženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice*. In: *Rímska rodina v sociálnych a právnych vzťahoch*, Bratislavská vysoká škola práva, Bratislava 2007, s. 41 – 48.

jen na nás, kolik z nich dokážeme získat pro dnešní praxi. Tato rigorózní práce chce přispět k oživení římskoprávních tradic v oblasti dědického práva rozborem většího počtu právních kauz, které se týkaly dědických sporů. Po nezbytném historickém úvodu je dále rozdělim podle toho, zda se týkaly sporů mezi dědici, sporů mezi dědicem a jinou z dědictví opravávněnou osobou (zpravidla legatářem nebo věřitelem), sporů osob, jež o dědictví přišly v důsledku protiprávního jednání jiné osoby, a konečně sporů mezi pretendenty o dědictví.

1. Římská právní úprava – historie dědického práva

1. 1. Královské zákony

Existence římských královských zákonů je právě tak pravděpodobná, jako nejistá. Nejsou pochybnosti o tom, že v královské době (753 – 510 př. Kr.) náležely volené hlavě římské pospolitosti zvané *rex* (král) široké pravomoci. Předpokládá se proto, že pozdější (z republiky pocházející) záznamy o jeho legislativní pravomoci se zakládají na pravdě. Sbírkou *Ius civile Papirianum*, o jejímž autorovi nevíme téměř nic, a která obsahovala znění těchto *leges regiae*, je nám tradována prostřednictvím děl římských historiků Plútarcha a Tita Livia (píšících na přelomu letopočtu).

K dědickému právu se z nich podle Plútarcha vztahuje údajný devátý zákon krále Numy Pompilia: *Magnos Vestalibus dedit honores, inter quos testandi vivo patre ius, et reliqua sine tutore agendi, ut viverent ad exemplum matrum trium liberorum.* – Vestálkám přiřkl velké pocty, mezi nimi právo poříditi závěť za života otce a ostatní náležitosti spravovat bez souhlasu poručníka stejně jako matky tří dětí.¹⁰

Pokud bychom neměli k dispozici žádné další pramenné materiály, mohli bychom z tohoto krátkého textu vyvodit, že potomci neměli možnost testovat (pořizovat závěť) o svém majetku, dokud spadali pod moc otce. Ostatní prameny tuto informaci potvrzují. Majetek celé rodiny se totiž soustředil do rukou (a vlastnictví) jediné osoby, kterou byl *pater familias* (muž – hlava rodiny). Ostatní osoby v jeho moci (manželka *cum in manu conventione*, děti zrozené z manželství nebo děti adoptované /a jejich manželky a

¹⁰ SKŘEJPEK, M. *Texty ke studiu římského práva*, Orac: Praha 2001 (dále jen Skřejpek – Texty), s. 19.

descendenti/ a také osoby *in mancipio* a otroci) nabývaly majetek výhradně pro svého *patera familias*. Bylo cílem tehdejší agrární společnosti, aby se rodinný majetek nedrobil, aby hospodářství fungovalo pod jednou pevnou správou a ostatním členům rodiny byla jejich práva zajištěna alimentační povinností ze strany hlavy rodiny.

Panenské kněžky bohyně Vesty (bohyně domácího krbu) byly z této hospodářské a ekonomické jednoty vyňaty, neboť již v poměrně útlém věku kolem šestého až desátého roku věku odcházely do chrámu, aby se vyučily své službě a strávily v ní 30 let života.¹¹ Vyskytuje se i názor, že pravomoc otce rodiny nad vestálkami vykonával *pontifex maximus* (nejvyšší pohanský kněz),¹² avšak tato pravomoc neobsahovala ani *ius vitae necisquae* (právo rozhodovat o životě a smrti podřízené osoby), ani omezení způsobilosti k právním úkonům u těchto žen, takže analogie s mocí otce není až tak zcela na místě. Vestálky mohly také svobodně testovat a nabývat dědictví.

1. 2. Zákon dvanácti desek

Lex duodecim tabularum (asi 449 př. Kr.) stanovil hlavní zásady dědického práva takto:

1. Přednost před zákonnou posloupností měla posloupnost testamentární: *Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto*. – Jak kdo ustanovil o svém majetku nebo o poručenství nad svým hospodářstvím, tak budiž poprávu.¹³

¹¹ SKŘEJPEK, M. *Ius et religio – právo a náboženství ve starověkém Římě*, Vydavatelství 999: Pelhřimov 1999, s. 199 an.

¹² Viz např. Bartošek – *Encyklopedie*, s. 321.

¹³ Zákon XII desk, deska V. 3. Viz SKŘEJPEK, M. *Texty ke studiu římského práva*. Orac: Praha 2001, s. 35.

2. Pokud neexistoval platný testament jako vyjádření vůle zůstavitele, nastupoval k dědictví nejbližší agnát: *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto.*¹⁴

3. Pokud nebyla žádná osoba na místě nejbližšího agnáta, vstupoval do dědických práv celý rod: *Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento.* Pojem *familia* v tomto případě označoval soubor rodinného majetku včetně sakrálních povinností.¹⁵

4. Nezbyl-li z celého rodu již žádný příslušník, předpokládala se volná okupace osiřelého majetku. Tato situace nastala např. roku 479 př. Kr., kdy se sebe vzal válku s etruským městem Vejemi rok Fabiů, jehož všech 306 příslušníků v boji padlo.¹⁶

5. Pro případ, že bez závěti a dětí zemře propuštěnec, ustanovoval se dědicem jeho patron: *Civis Romani liberti hereditatem lex XII tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit.*¹⁷

6. O tom, že součástí dědictví nebyla pouze aktiva a sacra (náboženské povinnosti), ale též pasiva, tj. dluhy zůstavitele, svědčí tento text: *Ex lege XII tabularum aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum.* – Podle Zákona dvanácti desek jsou pozůstalostní dluhy rozděleny mezi jednotlivé dědice podle velikosti jejich podílů.¹⁸

7. A vzhledem k tomu, že ne vždy se spoludědicové (každý se svým podílem) dokázali shodnout na užívání a dispozici s dědictvím, myslel zákon i na případné soudní rozdělení zděděného majetku:

¹⁴ Zákon XII desk, deska V. 4. (zdroj viz předchozí poznámka).

¹⁵ Zákon XII desk, deska V. 5. (zdroj viz předchozí odkaz).

¹⁶ SKŘEJPEK, M. *Římské právo v datech*. C. H. Beck, Praha 1997, s. 4.

¹⁷ Zákon XII desk, deska V. 8. (zdroj viz poznámka č. 15).

¹⁸ Zákon XII desk, deska V. 9. (zdroj viz předchozí poznámka).

Haec actio (familiae erciscundae) proficiscitur ex lege XII tabularum. – Tato žaloba (na rozdělení pozůstalosti) vychází ze Zákona dvanácti desek.¹⁹

8. V rámci možnosti disponovat s majetkem bylo v pravomoci testátora rovněž v závěti propustit vlastního otroka (otroky). K tomuto úkonu byl zůstavitel oprávněn připojit i podmínku, o čemž svědčí zachované Ulpiánovo dobrozdání, že *Sub hac conditione liber esse iussus „si decem milia heredi dederit“, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perveniet: idque lex XII tabularum iubet.* – Pokud byl někdo propuštěn závětí s tou podmínkou, že „zaplatí dědici 10 tisíc“, i kdyby byl dědicem zcizen, dá-li kupci peníze, nebude svobody: tak přikazuje Zákon dvanácti desek.²⁰

¹⁹ Zákon XII desk, deska V. 10. (zdroj viz předchozí poznámka).

²⁰ Zákon XII des, deska VII. 12. (zdroj viz předchozí poznámka, s. 41).

1. 3. Zprávy z pera Gaiova

Vzhledem k tomu, že Gaiův způsob členění látky do komentářů podle témat Osoby – Věci – Závazky – Žaloby je všeobecně znám, je také zjevné, že samostatný komentář k dědickému právu Gaius do své Učebnice²¹ (Gai. Inst.) nezařadil. Dědické právo – jak vysvětlují výše – je však konglomerátem osobních a majetkových prvků, takže by ani nebylo logické, aby tak činil. Pokusím se pouze stručně opozornit na nějaká zajímavá místa a shrnout, proč asi Gaius určitou látku o dědickém právu vložil do komentáře prvního, jinou do druhého a jinou do závěrečného.

1. 3. 1. Gaius o dědictví v komentáři prvním

První zmínka o dědickém právu je učiněna hned v úvodu výkladu o postavení osob, neboť jedním z civilních způsobů propouštění otroků na svobodu byla *manumissio testamento*,²² propuštění otroka testamentem. Pokud bylo propuštění stanoveno bez podmínky, vztah mezi dědicem a otrokem prakticky nevznikal, protože z bývalého otroka se stával *libertus orcinus*,²³ propuštěnec zemřelého. Jakmile závěť obsahovala platnou podmínku, v právním vztahu mezi dědicem testátora a otrokem mohly vzniknout četné spory (budou podrobněji rozebrány dále).

Další text o propuštění otroků *manumissio* obsahuje ustanovení o tom, že propuštěný otrok (i mladší třiceti let) se může stát

²¹ Používám zde český překlad prof. Jaromíra Kincla – GAIUS. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Doplněk – Masarykova Univerzita: Brno 1981.

²² Gai. Inst. 1. 17.: *Nam in cuius persona domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est vindicta aut censu aut testamento, in civis Romanus fit; sin vero aliquid eorum deerit, Latinus erit.* – *Občanem římským se totiž stane ten, v jehož osobě se setkají tyto tři náležitosti: že je starší třiceti let a že je ve kvírinském vlastnictví pána a že dostává svobodu řádnou a zákonnou formou propuštění, to je buď hůlkou, nebo při censu, nebo testamentem. Bude-li však některá z těchto náležitostí chybět, bude Latinem.*

²³ *Orcinus* = podsvětní, tj. z říše mrtvých. Viz PRAŽÁK, J., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník*. KLP: Praha 1999, s. 916.

římským občanem také tehdy, když jej zároveň s propuštěním učiní insolventní testátor svým dědicem a žádný jiný dědic jej nevyklučuje.²⁴ Už v tomto krátkém textu můžeme nalézt další základ sporů z dědického práva – vzájemné vylučování více kandidátů (pretendentů) o dědictví. Z jazykového hlediska by bylo vhodné, aby osoby, jež jsou za dědice ustanoveny (latinsky *institutus*), mohly být i v češtině jednoslovně označeny jinak než dědic, neboť dědicem se osoba skutečně stává, až jí pozůstalost (*hereditas*) právoplatně připadne.

Otázka, která byla řešena v prvním zmíněném místě Gaiova textu, totiž skutečnost, zda propuštěný otrok se stane římským občanem, nebo Latinem, měla rovněž velký význam pro dědické právo. V částečně porušeném (nedochovaném) paragrafu²⁵ Gaiovy Učebnice autor rozvádí myšlenku, že Latin,²⁶ jenž byl propuštěn před třicátým rokem svého věku, může podle zákona Aelia Sentia²⁷ získat dědictví po svém otci jako jeho *suus* (tj. vlastní dědic), pokud má ročního syna (stává se tím totiž římským občanem). Ze zachované části paragrafu můžeme vyčíst alespoň to, že i Latin, který zemřel dříve, než mohl prokázat, že má ročního syna, dědické právo získal (aktivní i pasivní), pokud fakt ročního potomka prokáže za zemřelého Latina jeho matka, čímž i ona sama se stane římskou občankou.

Z propuštění otroka, které by se dělo proti ustanovením zákona Aelia Sentia (tj. propuštění testamentem římského občana *sui iuris*,

²⁴ Gai. Inst. 1. 21. – Praeterea minor triginta annorum servus manumissus potest civis Romanus fieri, si ab eo domino qui solvendo non erat, testamento eum liberum et heredem relictum alius heres nullus excludit;

²⁵ Gai. Inst. 1. 32. Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probaverit, potest mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet civis Romana, si Latina fuerit Ipse filius civis Romanus matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres patri fiat.

²⁶ Nebyl římským občanem, neměl tedy účast na dědickém právu.

²⁷ Přijat v roce 4 po Kr. Blíže viz např. Heyrovský: *Dějiny a system*, s. 135 an.

který dovršil 14 let, ale dosud nedovršil 20 let),²⁸ mohly rovněž vznikat právní otázky, zejména co do platnosti závěti. Testament, ve kterém je na svobodu propuštěn otrok před dovršením 20. roku věku svého patrona, zůstane platný, neboť se aplikuje zásada *favor testamenti*,²⁹ a na ustanovení o manumisi otroka se bude nahlížet, jako by nebyla napsána.

Spory mezi dědicem a otroky propuštěnými testamentem však mohly vzniknout zejména při aplikaci restriktivních omezení počtu testamentárně propouštěných otroků podle zákona Fufia a Caninia.³⁰ Tento zákon stanovil maximální počet otroků,³¹ kterým mohl testátor udělit svobodu. U malého počtu otroků (od 3 do 10) se povolovalo propustit polovinu, u většího počtu (11 – 30 otroků) třetinu, u velkého počtu (31 – 100 otroků) čtvrtinu, u největšího (101 – 500 otroků) jen pětinu; maximálně však 100 otroků. Testamentární svoboda vlastníka, který má jen jednoho nebo dva otroky, zůstala nedotčena.

Důvodem přijetí tohoto zákona totiž byla hospodářská potřeba: stávalo se, že testátor, jat před smrtí buď lítostí, strachem nebo jinou emocí, která mu naznačovala, že zotročovat lidi není v souladu s přirozeným právem, propustil testamentem všechny své otroky.³²

²⁸ Gai. Inst. 1. 40. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus XX annorum dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, evenit ut qui XIII annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum XX, libertatem servo dare non possit.

²⁹ Princip, podle kterého měla být chráněna vůle zůstavitele a při posuzování testamentu jako právního úkonu se prosazovala snaha udržet testament v platnosti odmítnutím vadných částí, jakoby nebyly vykonány.

³⁰ Přijat roku 8 po Kr. Blíže viz např. Heyrovský: *Dějiny a system*, s. 136 – 137.

³¹ Gai. Inst. 1. 42. an.

³² Mimoto mohl mít motivaci i horší, a to poškození majetkových zájmů svých věřitelů (*alienatio in fraudem creditorum* – zkrácení věřitelů). Taková propuštění otroků byla vždy neplatná. Viz Gai. Inst. 1. 47.: *In summa sciendum est cum lege Aelia Sentia cautum sit, ut creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant*. V této souvislosti podotýkám, že ani tehdy, když vlastník nechtěl věřitele poškodit, nesměl snižovat hodnotu svého majetku bezdůvodným zabíjením svých otroků: byl by za to odpovědný stejně, jako by usmrtil otroka cizího (tj. náhradou škody podle Akviliova zákona). Viz Gai. Inst. 1. 52.: *Nam ex constitutione*

Tím si sice zajistil jejich vděčnost, však dramaticky zhoršil situaci svého dědice. Dědic bohatého zůstavitele (a kdo měl více otroků, byl nepochybně majetný i v jiných směrech) totiž zpravidla zdědil hospodářství, dílnu, obchod, loď, zahrady nebo jiný zdroj obživy a zisků. Nemohl je však dále provozovat, protože mu k tomu chyběla pracovní síla. V konečném důsledku však byl ohrožen samotný římský stát, neboť zásobování obyvatelstva bylo krucióální otázkou sociálního smíru tehdejší doby (a v jistém smyslu to tak zůstalo dodnes).

Simulujme tedy situaci, že vlastník třiceti otroků, díky nimž obhospodařuje své rozsáhlé zemědělské pozemky a úspěšně z nich těží plody, zemřel a v závěti udělil všem svým otrokům svobodu. Pokud měl aktivní testamentární způsobilost a byl starší 20 let, učinil tak platně, ale jen do určité míry. Podle zákona Fufia a Caninia směl propustit jen 10 otroků. Vyjmenoval-li jejich jména v závěti, byli propuštěni ti, kteří byli jmenováni na prvních deseti místech. Ovšem pravděpodobnost, že by zůstavitel vyjmenovával třicet otroků jmény, není vysoká. Mnohem častější asi bylo, že v takovém případě použil testátor obrat „nechť jsou všichni mí otroci svobodní!“ Kterí konkrétní otroci budou propuštěni, když svobodu smí získat jen deset ze třiceti?

Domněnku, že o tom rozhodoval dědic, vyvrací sám Gaius. Upozorňuje na skutečnou přísnost při aplikaci zákona Fufia a Caninia: dokonce zacházela tak daleko, že pokud byla dána svoboda v testamentu otrokům hromadně, nebyl osvobozen nikdo, neboť se nenašlo pořadí propouštění, a tento postup byl považován za jednání *in fraudem legis*.³³

imperatoris Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum servum occiderit.

³³ Gai. Inst. 1. 46. Nam et si testamento scriptis in orbem servis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis invenitur, nulli liberti erunt, quia lex Fufia Caninia quae in fraudem eius facta sint rescindit.

Další podstatný okruh otázek dědického práva řeší Gaius v prvním komentáři v souvislosti s tím, zda po emancipovaném synovi bude dědit jeho otec.³⁴ Emancipovaný syn nepatřil do skupiny vlastních dědiců a v klasickém římském právu neměl ze zákona na dědictví nárok. Otcí však nárok na dědictví po synovi zůstával, pokud byl po třetí mancipaci syn fiduciárním otcem mancipován zpět otcí biologickému (i když předchozí mancipací již byl syn emancipován), neboť v případě, že by syn bez této poslední mancipace zemřel, dědil by po něm fiduciární, nikoli biologický otec.³⁵

V části, kde Gaius podává výklad o rozdělení osob podle typu moci, které podléhají (*patria potestas*, *mancipium*, poručenství, opatrovnictví),³⁶ zmiňuje zajímavé právní impedimentum. Osobám, které má římský občan ve své moci, může testamentem určit poručníky; a to i dětem, které se teprve po jeho smrti narodí (*nasciturus conceptus*) a může je ustanovit i za dědice, ale musí se jednat o dítě zůstavitelovo. Cizího *nascitura* takto nelze platně učinit dědicem.³⁷

Otázka poručnictví nad ženami, přestože Gaius byl jeho kritikem,³⁸ měla význam právě v dědickém právu. Poručník nemusel dát ženě souhlas ke zřízení testamentu (a ani k jiným zcizovacím jednáním, kterými by byl do budoucna ochuzen), protože právě jemu připadala pozůstalost po této ženě, pokud zemřela *intestata*. Aby nebyl o zákonnou pozůstalost ochuzen, měl právo ovlivnit obsah testamentu (Gaius říká doslovně: aby nebyl z testamentu

³⁴ Gai. Inst. 1. 132. Tamen cum tertio fuerit mancipatus filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur et a naturali patre manumittantur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat.

³⁵ Fiducia = důvěra, spoléhání. Převod uskutečněný za účelem, který stanovuje převodce, jenž při realizaci svého úmyslu spoléhá na fiduciáře.

³⁶ Gai. Inst. 1. 142. an.

³⁷ Gai. Inst. 1. 147. in fine: Hos enim etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit.

³⁸ Gai. Inst. 1. 190.

vyloučení) podmíněním svého souhlasu.³⁹ Testamentem zřízení poručníci navíc nemuseli poskytovat záruku (*satisdatio*), ačkoli všichni ostatní (ustanovení jinými způsoby) museli. Tento fakt byl vyvozen z toho, že věrnost a pečlivost poručníka byla ověřena samotným testátorem.⁴⁰

1. 3. 2. Gaius o dědictví v komentáři druhém

V komentáři druhém, věnovaném věcem a věcným právům v nejširším smyslu, přistupuje Gaius krátce po definování věci a jejich rozdělení k popisu pozůstalosti. Uvádí ji jako jednu z věcí, které je možno převádět pouze injurecesí, nikoli mancipací.⁴¹ Demonstruje zvláštní případ, kdy **zákonný dědic** (ale nikoli dědic nutný) postoupí pozůstalost injurecesí ještě před tím, než se jí ujme (tj. než se fakticky stane dědicem), a tím učiní dědicem právě nabyvatele.⁴² Tento pozoruhodný text ukazuje, že dědictví nemusí být získáno jen od mrtvého (zásada *viventis non datur hereditatis*), ale i od osoby živé. Zvláštní je na tom rovněž skutečnost, že se neaplikuje ani zásada *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*,⁴³ neboť převodce se de iure dědicem nestal a neměl by mít právo s pozůstalostí disponovat. Protože však římské právo v Gaiově době⁴⁴ už zcela jistě nebylo formalistické, dávalo přednost spravedlivé logičnosti před striktní aplikací litery zákona.

Odlišná situace však nastávala u **dědice testamentárního** nebo u dědice **nutného (necessarius)**. Jemu nebylo dovoleno, aby

³⁹ Gai. Inst. 1. 192: ... minus locuples ad eos hereditas perveniat.

⁴⁰ Gai. Inst. 1. 200. Sed hoc non est perpetuum: nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est.

⁴¹ Gai. Inst. 2. 34.

⁴² Gai. Inst. 2. 35.

⁴³ Nikdo nemůže na druhého převést více práv, než má sám. D 50. 17. 54. Ulpianus.

⁴⁴ Gaius žil pravděpodobně koncem prvního století po Kristu či začátkem století druhého.

pozůstalost před tím, než se jí skutečně ujme, derefoval na někoho jiného. Každý takový úkon byl neplatný.⁴⁵ Z jakého důvodu činil zákonodárce v tomto případě rozdíl mezi dědicem intestátním obecně, a intestátním nutným, není zcela jasné.

V části, kterou Gaius věnoval výkladu o vydržení,⁴⁶ zmiňuje mezi věcmi, které v jeho době nebyly způsobilé k vydržení, zejména věci kradené, násilně odejmuté, předměty posvátné a zasvěcené a svobodné osoby. Právo na vydržení kradené věci bylo pak odepřeno nejen samému zloději či násilníkovi, ale i každému držiteli, byť by koupil věc v dobré víře.⁴⁷ Je stanoveno, že u movitých věcí přísluší vydržení v dobré víře držiteli jen zřídkakdy, protože ten, kdo prodal a předal cizí věc, dopouštěl se krádeže, stejně jako když předával věc z jiného důvodu. Výjimka byla dána pouze dědici,⁴⁸ který by prodal nebo daroval věc z pozůstalosti, ač byla zemřelému jen půjčena, pronajata nebo dána do úschovy.⁴⁹

Naproti tomu vydržet singulární věci z pozůstalosti je jiným osobám, než dědici, povoleno. Jedná se o tzv. *usucapio pro herede* (vydržení místo dědice).⁵⁰ Podmínkou však je držet věc z pozůstalosti, kterou dědic zatím nenabyl, a i jinak se musí jednat o *res habilis* (věc k vydržení způsobilou) a vydržení nesmí působit proti dědici z kategorie dědiců nutných.⁵¹ Zde dokonce byla udělena další zvláštní výjimka: držiteli postačila i u nemovitých věcí k vydržení kvíritského vlastnictví roční lhůta, jinak stanovená pouze pro věci movité.⁵² Gaius objasňuje, že důvod zkrácení doby spočívá ve zvláštním charakteru pozůstalosti, kterou nepovažuje ani za

⁴⁵ Gai. Inst. 2. 36.

⁴⁶ Gai. Inst. 2. 43 an.

⁴⁷ Gai. Inst. 2. 49. in fine: ... quamquam ab eo bona fide emerit...

⁴⁸ A také usufruktáři, který v přesvědčení, že mu připadají i děti otrokyně, by je prodal nebo daroval. Viz. Gai. Inst. 2. 50.

⁴⁹ Viz tamtéž.

⁵⁰ Gai. Inst. 2. 52.

⁵¹ Gai. Inst. 2. 58.

⁵² Gai. Inst. 2. 53.

movitou, ani nemovitou věc, neboť nemá charakter hmotného předmětu. Zařazuje ji k „ostatním věcem“.⁵³

Dále Gaius vysvětluje, proč se připouští vydržení pozůstalostních věcí, i když držba je „neřádná“ (*inproba*), odkazem na mravy předků. Důvod měl spočívat v tom, aby byly pozůstalosti přijímány co nejdříve, neboť v oněch časech byla věnována maximální pozornost zabezpečení rodinných náboženských obřadů (*sacer*), a ochraně věřitelů před zkrácením jejich práv kvůli prodlení.⁵⁴ Stav, kdy mohla být takto lukrativně vydržena pozůstalostní věc, však omezil Hadrián.⁵⁵ Z jeho podnětu bylo přijato *senatusconsultum*, které umožnilo dědici pozůstalostní věc od držitele vymáhat, jako by vydržení neproběhlo, pozůstalostní žalobou (*hereditatis petitio*).⁵⁶

V části o věcech se Gaius věnuje i nabývacím způsobům – k nim řadí také získání pozůstalosti. Uvádí, že osoba podřízená cizí moci nic nabýt nemůže, a přesto může být ustanovena dědicem. Ujmout pozůstalosti se však může pouze na příkaz svého *patris familias*, a vše, co z dědictví získá, bude náležet nositeli moci (tento postup se týká jak otroků, tak osob *alieni iuris*).⁵⁷ U způsobů převodu majetku neopomíjí zmínit starobylý testamentární způsob pomocí bronzu a váhy, při němž se původně tzv. kupec rodinného majetku (*familiae emptor*) dostával do postavení dědice a z této pozice (na základě důvěry, kterou v něj testátor vkládal) měl splnit zůstavitelovy dispozice o nakládání s majetkem po jeho smrti. Tento způsob byl v Gaiově době nahrazen tím, že do testamentu byla jedna osoba zapsána jako dědic, zatímco jiná se jen naoko, aby se napodobilo staré právo (*imitationem*), přibírá jako kupec rodinného jmění.⁵⁸ Tím

⁵³ Gai. Inst. 2. 54.

⁵⁴ Gai. Inst. 2. 55.

⁵⁵ Hadrián vládl v letech 117 – 138 po Kr.

⁵⁶ Gai. Inst. 2. 57.

⁵⁷ Gai. Inst. 2. 87.

⁵⁸ Gai. Inst. 2. 103.

se pozice *familiae emptora* podstatně změnila – přestal být dědicem a stal se svědkem testamentu.

Další rozsáhlá část Gaiova výkladu je věnována testamentům, jejich druhům a podmínkám jejich platnosti, které se však k našemu tématu vztahují pouze okrajově.⁵⁹ Po probrání formálních náležitostí přechází k podmínkám obsahovým, z nichž pro problematiku dědických sporů je důležitá zejména pasáž o neopominutelném dědici. Ten, kdo měl v pravomoci syna, musel pro zachování platnosti testamentu dbát, aby syna buď **ustanovil** dědicem, nebo jej jmenovitě (*nominatim*) **vydělil**. Gaius zastával názor, že dokonce i tehdy, když syn ještě za života otce zemřel, nebude tím testament zplatněn a nikdo z něj nemůže nabýt.⁶⁰ U ostatních dětí zůstal testament platný a situace se řešila „akrescencí“, tj. přírůstem opomenutých osob k zapsaným dědicům: extraneům zůstává nárok na polovinu podílu, *sui heredes* dostanou celý svůj virilní podíl.⁶¹

Gaius tuto situaci demonstruje na příkladu: testátor ustanovil dědici své tři syny a opominul dceru. Dcera přírůstá k synům a dostane ¼ pozůstalosti. Ochranu tohoto postupu poskytoval prétor tím, že dceru uvedl do držby pozůstalosti proti testamentu (*bonorum possessio contra tabulas*), čímž byli dědicové extraneové vytlačeni z pozůstalosti vůbec a stali se z nich dědicové bez majetku (*heredes sine re*).⁶² Stejnou ochranu sliboval prétor i vyděděným potomkům (nejen dětem, ale i vnukům a pravnučkám), u kterých nebyla dodržena podmínka *nominatim* (u žen postačí k vydědění všeobecné označení, i bez uvedení jména).⁶³ Ačkoli také *postumi* (děti narozené po zřízení testamentu) musely být vyděděny⁶⁴ nebo ustanoveny,

⁵⁹ Gai. Inst. 2. 104. an.

⁶⁰ Gai. Inst. 2. 123.

⁶¹ Gai. Inst. 2. 124.

⁶² Gai. Inst. 2. 125.

⁶³ Gai. Inst. 2. 129.

⁶⁴ Platné vydědění postuma muselo být uskutečněno jmenovitě, ne sice vlastním jménem, ale takto: Každý syn, který se mi narodí, budiž vyděděn! Viz Gai. Inst. 2. 132. in fine.

jejich případným nenarozením si testament uchovával platnost. Pro dědice z testamentu to znamená, že pokud žena, jež očekávala postuma, potratila (případně porodila mrtvé dítě),⁶⁵ oni nabudou své podíly podle závěti.⁶⁶

Testátor musel rovněž dbát, aby vydědil i vnuky či pravnuky, pokud syn či vnuk buď předemřel, nebo přestal být v testátorově moci: vnuci či pravnucci totiž automaticky nastupovali na místo svého předka, takže se na ně vztahovaly stejné předpisy o nutnosti být ustanoven nebo vyděděn. Opominutí tohoto požadavku způsobovalo neplatnost celého testamentu (původně platný testament byl „zlomen“ – *testamentum rumpitur*).⁶⁷ Všechny tyto předpisy se týkaly pouze dědiců *suos*, nikoli tedy emancipovaných dětí. Na druhou stranu stejná ochrana jako dětem v moci otce rodiny se poskytovala i osobám adoptovaným⁶⁸ nebo tím, že si testátor vzal za manželku ženu *cum in manu conventione* (tehdy se z hlediska dědického práva dostávala do pozice testátorovy dcery). Přibyla-li taková osoba do rodiny, i tehdy byl testament „*rumpitur*“.⁶⁹

Významná korekční úloha prétora v dědickém právu se projevovala tehdy, když testament byl podle požadavků civilního práva neplatný (případně *rumpitur*) pro některou z vad obsahu, formy nebo dodatečnou nezpůsobilost testátora. Gaius říká, že pokud byl takový testament zpečetěn pečeti sedmi svědků, může institut v něm zapsaný požádat o držbu pozůstalosti podle závěti (*bonorum possessio secundum tabulas*).⁷⁰

⁶⁵ Podle římského práva se za živě narozené považovalo dítě, které se alespoň jedenkrát nadechlo.

⁶⁶ Gai. Inst. 2. 130.

⁶⁷ Gai. Inst. 2. 134.

⁶⁸ Případně pokud se emancipovaný syn znovu vrátil do moci otce. Viz Gai. Inst. 2. 141.

⁶⁹ Gai. Inst. 2. 138. a 140.

⁷⁰ Gai. Inst. 2. 147.

O významném dědickém sporu hovoří Gaius právě v souvislosti s touto specifickou udělenou držbou. Pozůstalost osoby, jež se domáhá držby podle následně neplatného testamentu *secundum tabulas*, mu totiž může odejmout ten, kdo byl ustanoven dědicem podle civilního práva v prvním či pozdějším testamentu, nebo legitimní dědic intestátní. Teprve není-li podle civilního práva žádný jiný dědic, získá držbu onen první претенdent, a to i proti pokrevním příbuzným, kteří nemají z civilního práva nárok na dědictví.⁷¹

Přesto ve zvláštních případech může být vítězem sporu institut z neplatného testamentu i proti legitimním dědicům, a to tehdy, když důvodem neplatnosti je nedodržení nějakého formálního požadavku (např. testátor nepronesl nunkupační formulí). Vymáhají-li agnāti v těchto případech pozůstalost, odrazí je institut z neplatného testamentu *exceptione doli* (tj. námitkou podvodu), která je mu přiznána na základě konstituce císaře Antonina.⁷²

Rozdílná situace ale nastává v případě, že platnost testamentu zanikla z vůle testátora, tedy tehdy, pokud projevil opačnou vůli. K projevu opačné vůle ale nestačí zničit nosič, na němž je vůle zachycena (např. spálit tabulky).⁷³ Bude-li někdo vymáhat držbu pozůstalosti jako intestátní dědic a zároveň bude o stejnou pozůstalost usilovat i testamentární dědic, bude tento druhý odražen námitkou zlého úmyslu. Podle reskriptu císaře Antonina však ani v případě, že držbu pozůstalosti nevymáhá žádný intestátní dědic, nedostane pozůstalost ani dědic ze zničeného testamentu, protože byl označen za jakoby nehodného (*quasi indignus*), čili takového, kterého zůstavitel za dědice nechtěl, a stát mu dědictví odejme.⁷⁴

⁷¹ Gai. Inst. 2. 149.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Gai. Inst. 2. 151.

⁷⁴ Gai. Inst. 2. 151a.

Následný výklad věnuje Gaius rozlišování **dědiců** nutných, vlastních a extraneů a aplikaci výsady zdržet se dědictví (*beneficium abstinendi*).⁷⁵ Cizí dědicové obecně mají možnost zvážít (*cretio* – lhůta na rozmyšlenou),⁷⁶ zda chtějí či nechtějí pozůstalost přijmout. Nesmí se však vmísit do pozůstalostních záležitostí; považovalo by se to za konkludentní přijetí pozůstalosti a podle zásady *semel heres, semper heres*⁷⁷ už by se jí nemohl vzdát. Výjimka byla poskytována nezletilcům do 25 let, u nichž obecně platila ochrana proti škodě způsobené v právních vztazích z nezkušenosti a nerozvážnosti. Pro tyto případy jim prétor poskytoval ochranu stejně, jako když byli oklamáni obchodní zdatností staršího člověka.⁷⁸

Aby však nebyly poškozeny oprávněné zájmy věřitelů, pokud by *cretio* byla příliš dlouhá, nebo nebyla stanovena vůbec (v tom případě není legitimní dědic vázán žádnou zákonnou lhůtou, do kdy se má vyjádřit), stanoví prétor na žádost pozůstalostních věřitelů lhůtu, kterou dědic buď přijme, nebo prétor dovolí věřitelům pozůstalostní majetek prodat.⁷⁹ Dědic, ustanovený *cum cretione* (s uložením lhůty pro vyjádření), získá pozůstalost pouze tehdy, když ji formálně přijme, ale nebude mu odejmuta před uplynutím lhůty, i kdyby vyjádřil vůli pozůstalost nepřijmout. Pokud lituje svého rozhodnutí a provede ještě ve lhůtě opačné formální rozhodnutí (tj. přijetí), stane se dědicem.⁸⁰ Naopak institut, kterému nebyla *cretio*⁸¹ uložena, nebo subjekt povoláný k dědictví intestátně, se projevem negativního rozhodnutí zbaví možnosti nabýt pozůstalost jednou provždy.⁸²

⁷⁵ Gai. Inst. 2. 152. an.

⁷⁶ Gai. Inst. 2. 164.

⁷⁷ Jednou dědic, navždy dědic.

⁷⁸ Gai. Inst. 2. 163.

⁷⁹ Gai. Inst. 2. 167.

⁸⁰ Gai. Inst. 2. 168.

⁸¹ Za přiměřenou lhůtu se považovalo 100 dní. Viz Gai. Inst. 2. 170.

⁸² Gai. Inst. 2. 169.

Následující výklad podává Gaius o **substitucích**, tj. náhradnictví v dědickém pořadí.⁸³ Tímto postupem mohl testátor vyloučit akrescenci podílů, případně zmaření celého testamentu, neboť stanovil náhradníky pro případy, že ustanovený dědic v první řadě pozůstalost z jakéhokoli důvodu nezíská. Dědicové si mohli být substituty navzájem, k celku či podílům, nebo mohli mít i jednoho (či více) společných substitutů v numericky neomezené řadě.⁸⁴

Speciální případ nastával u konkurence instituta s krečí a substituta: pokud byla uložena krece bez sankce vydědění (a to slovy Nevykonáš-li rozhodnutí, tehdy budiž dědicem Publius Maevius) a institut si počíná jako dědic, aniž by se formálně rozhodl, připouští tím k části pozůstalosti náhradníka a oba se stávají dědici rovným dílem. Pokud ani neprovede formální rozhodnutí, ani se nezachová jako dědic, získá pozůstalost celou substitut.⁸⁵ Vznikl spor mezi sabiniány (kteří tvrdili, že substitut může nastoupit do svého podílu až po uplynutí kreční lhůty) a prokuliány, kteří přiznávali substitutovi právo nabýt pozůstalost už během lhůty, pokud ona skončí marným uplynutím (tedy účinek nastával *ex tunc*).⁸⁶

Ohledně ustanovení otroka za dědice⁸⁷ se trvalo na tom, že otrok musel být zároveň propuštěn, byl-li to otrok testátorův. Dodatečné propuštění nekonvalidovalo vadu, že byl otrok ustanoven bez současného propuštění (platný obrat musel znít: Stichus, můj otrok, budiž svobodným a dědicem!). Pokud ale takto ustanoveného otroka propustí jeho pán ještě před účinností testamentu, není už dědicem nutným, ale může se sám svobodně rozhodnout, zda-li přijme

⁸³ Gai. Inst. 2. 174. an.

⁸⁴ Tato široká možnost vzájemného proplétání dědiců i substitutů bývá vyjádřena těžko přeložitelným obratem *Substitutus instituto est institutus substituto*. Rozlišovala se substituce vulgární (obecná), pupillární (pro nedospělé děti) a kvazipupillární (pro duševně nemocného potomka).

⁸⁵ Gai. Inst. 2. 177.

⁸⁶ Gai. Inst. 2. 178.

⁸⁷ Gai. Inst. 2. 185.

pozůstalost. Nebyl-li propuštěn, ale alienován jiné osobě, smí pozůstalost přijmout jen na příkaz a pro svého nového pána.⁸⁸

V následující části rozebírá Gaius případy singulární sukcese, tedy **odkazy**.⁸⁹ Ve sporech mezi dědicem a legatářem (příjemcem odkazu) mají význam zejména legáty damnační (*legatum per damnationem*).⁹⁰ Aby byl tento odkaz platný, muselo být použito buď formulace: Můj dědic budiž zavázán vydat mého otroka Sticha! nebo rozkazu slovesem Dejž! Tento druh odkazu byl nejdříve použitelný, protože jeho prostřednictvím bylo možno nedědici odkázat nejen věc z majetku zůstavitele nebo dědice, ale i z majetku kohokoli jiného, případně věc, jež má v budoucnu teprve vzniknout. Dědic byl pak zavázán buď věc vykoupit a poskytnout legatáři, nebo alespoň vyplatit její hodnotu.⁹¹

Damnační legát však nepřípadne odkazovníkovi (jinak zvanému také *honoratus*, poctěný – na rozdíl od *oneratus*, obtížený dědic) ihned poté, co se dědic ujme pozůstalosti (tento účinek nastává pouze u legátu vindikačního), ale zůstává ve vlastnictví dědice. Proto musí *honoratus* vznést nárok na vydání, které se musí realizovat podle charakteru věci právně závazným formálním způsobem (tj. u mancipačních věcí mancipací nebo injurecesí).⁹² K tomu ho odkazovník může donutit i soudně.⁹³ Obzvláště obtížen je dědic tehdy, pokud je odkázána těž věc dvěma či více spoluodkazovníkům. Pokud zůstavitel formuloval požadavek na vydání legátu tzv. rozloučeným způsobem (tj. každého oprávněného uvedl v samostatné větě, i když předmětem legátu byla stejná věc), musí dědic poskytnout věc jednomu a její finanční hodnotu ještě

⁸⁸ Gai. Inst. 2. 187. – 188.

⁸⁹ Gai. Inst. 2. 192. an.

⁹⁰ Gai. Inst. 2. 201.

⁹¹ Gai. Inst. 2. 203.

⁹² Gai. Inst. 2. 204.

⁹³ U plnění, jehož předmětem jsou genericky určené věci, se dědic závazku zproští jednáním „*per aes et libram*“ (formálním převáděcím úkonem pomocí bronzu a vah), jako jakýkoli jiný dlužník, který provádí soluci. Viz Gai. Inst. 3. 175.

druhému. Pokud budou uvedeni tzv. sloučenou formulací, získají legát do podílového spoluvlastnictví, což dědice zavazuje pouze k jedné povinnosti.⁹⁴

Třetí varianta vztahu mezi dědicem a legatářem může nastat při odkazu sinendačním (*sinendi modo*). Technicky se jedná o institut v půli cesty mezi legátem vindikačním a damnačním, neboť zůstavitel sice může odkázat i věc dědicovu (což nemůže u vindikačního), ale nemůže odkázat věc osoby třetí (což může u damnačního). U legátu *sinendi modo* nevznikalo legatáři kvíritské vlastnictví už samotným nabytím pozůstalosti dědicem, ani nebyl dědic povinen předmět legátu honorátovi převést; byl jen povinen strpět, aby si jej legatář vzal (podle jiných právníků ale musel i zde věc mancipovat).⁹⁵ Tomuto legátu však poskytlo ochranu *senatusconsultum Neronianum*,⁹⁶ podle nějž platilo, že když by byl sinendační legát neplatný, protože zůstavitel odkázal věc, která (už) není v jeho majetku, bude takový legát považován za damnační.⁹⁷ Pro tento legát měl dědic osobní žalobu s formulí „cokoli má podle testamentu dědic povinnost dát či vykonat“.⁹⁸

O neshodách z uvedeného vyplývajících se zmiňuje sám Gaius: pokud byla dvěma či více osobám odkázána jedna věc rozloučenou formulací, domnívali se někteří, že oběma se dluží celá věc, zatímco druhá skupina soudila, že lepší postavení zde má ten, kdo se věci zmocní: dědic prokázal strpění vůči prvnímu a tím je jistěn i proti druhému, neboť věc sice již nemá, ale nejednal ve zlém úmyslu.⁹⁹

Omezení testamentární svobody ohledně singulární sukcese rozebírá Gaius v Gai. Inst. 2. 224. an., ale vzhledem k tomu, že tato

⁹⁴ Gai. Inst. 2. 205.

⁹⁵ Gai. Inst. 2. 214.

⁹⁶ SC Neronianum pravděpodobně z let 60 nebo 64 po Kr.

⁹⁷ Gai. Inst. 2. 212.

⁹⁸ Gai. Inst. 2. 213.

⁹⁹ Gai. Inst. 2. 215.

omezení byla pro dědice přínosem (musel získat aspoň část pozůstalosti nezatížené odkazy), nezmiňují se o nich zde podrobně.¹⁰⁰ Kromě omezení míry odkazů zákony ještě nedovolovaly testátorovi ukládat odkazy za trest (např. Provdá-li můj dědic svou dceru za Titia, ať zaplatí Seiovi deset tisíc),¹⁰¹ případně zůstavit odkaz osobě neurčité.¹⁰² Vážné pochybnosti vznikaly u odkazu, který byl určen osobě, jež je v moci zůstavitele: sabiniáni situaci rozlišovali podle toho, zda bylo odkázáno s podmínkou (pokud už nebude v moci dědice) – tehdy byl odkaz platný; bez podmínky neplatný. Prokuliáni v tomto případě ani jeden z odkazů za platný neuznávali.¹⁰³

Testamentární singulární sukcese se však v římském právu neuskutečňovala pouze prostřednictvím legátů, ale i **fideikomisů**. Posuzování platnosti jednotlivých odkazů nicméně bylo značně složité, neboť záleželo na době, kdy byl ten který odkaz zřízen. V době od vlády Hadriánovy byly postupně zmenšovány rozdíly mezi legátem a fideikomisem, zejména byly zrušeny tyto výsady, jež dříve k fideikomisu patřily: z fideikomisu směl původně nabývat i cizinec (od senátního usnesení na návrh Hadriána takový fideikomis nabývala /pro neplatnost ustanovení/ státní pokladna), *caelibes a orbi*¹⁰⁴ (jim odebrána fideikomisární výsada zákonem Iuliovým, Papiovým a senatusconsultem Pegasianem) i tzv. neurčité osoby nebo cizí *postumus*.¹⁰⁵

Zůstaly zachovány následující rozdíly: z fideikomisu mohli nabývat i Latinové,¹⁰⁶ směl být propuštěn i otrok mladší třiceti let,¹⁰⁷

¹⁰⁰ Blíže např. *lex Falcidia*, *Lex Furia* a *Lex Voconia*.

¹⁰¹ Gai. Inst. 2. 235. – Ani svobodu nebylo možno dát otrokovi proto, aby byl dědic potrestán (viz Gai. Inst. 2. 236.).

¹⁰² Gai. Inst. 2. 238.

¹⁰³ Gai. Inst. 2. 244.

¹⁰⁴ *Caelibes* = osoby nežijící v manželství; *orbi* = osoby v manželství žijící, ale bezdětné.

¹⁰⁵ Gai. Inst. 2. 284. – 287.

¹⁰⁶ Gai. Inst. 2. 275.

nedluhují se z něj úroky¹⁰⁸ (zatímco u legátů ano), mohly být napsané řecky (legáty jen latinsky),¹⁰⁹ žaloba proti dědici popírajícímu legát zněla na duplum, zatímco u fideikomisu na simplum;¹¹⁰ co bylo splněno z titulu fideikomisu omylem nebo navíc, mohlo být žalováno zpět (u legáta nikoli),¹¹¹ nároky z legátů byly žalovány pomocí civilních žalob, zatímco fideikomisy vyžadovaly prétorskou ochranu;¹¹² fideikomisem bylo možno zůstat i věc dědicova dědice, což v jiných případech způsobovalo neplatnost odkazu¹¹³ nebo odkazem obtížit samotného odkazovníka (ne však na větší míru, než je hodnota odkazu samého)¹¹⁴ a konečně fideikomisem bylo možno dát cizímu otrokovi svobodu přímo.¹¹⁵

Podstata fideikomisu spočívala ve snaze udržet vůli zůstavitele v platnosti, i když nedodržel některé formální či obsahové požadavky. Prakticky stačilo, pokud byla způsobilá osoba ustanovena dědicem a na jeho věrnost (*fides*)¹¹⁶ mu uloženo vydat pozůstalost nebo její část jiné osobě. Ten, kdo zůstaviteli takto vyhověl a vydání provedl, však nadále zůstal dědicem a nesl odpovědnost za pozůstalostní dluhy. Onen, který pozůstalost převzal touto fiduciární restitucí, však někdy získal postavení dědice a někdy jen odkazovníka.¹¹⁷ Proto bylo zvykem uzavírat mezi těmito osobami stipulace: dědic si nechával slíbit, že mu bude uhrazeno všechno, pokud by byl odsouzen něco zaplatit z titulu dědice, nebo co by jinak v dobré víře. Přejímající naproti tomu si dával slíbit, že

¹⁰⁷ Gai. Inst. 2. 276.

¹⁰⁸ Gai. Inst. 2. 280.

¹⁰⁹ Gai. Inst. 2. 281.

¹¹⁰ Gai. Inst. 2. 282.

¹¹¹ Gai. Inst. 2. 283.

¹¹² Gai. Inst. 2. 278.

¹¹³ Gai. Inst. 2. 269.

¹¹⁴ Gai. Inst. 2. 261.

¹¹⁵ Gai. Inst. 2. 272. – Ale svoboda mohla být otrokovi fideikomisem udělena i tak, že dědic nebo odkazovník je v testamentu požádá, aby to sám učinil – viz Gai. Inst. 2. 263.

¹¹⁶ Blíže např. BLAHO, P. *Bona fides v římskom závazkovom práve*, in: *Bona fides. Sborník z konference*. PF UK: Praha 2000, s. 12 – 24.

¹¹⁷ Gai. Inst. 2. 251.

mu bude vydáno vše, co by dědici z pozůstalosti připadlo, a že mu bude dovoleno uplatnit pozůstalostní žaloby jako prokurátor nebo cognitor (procesní zástupce).¹¹⁸ Aby nevznikaly další spory z těchto stipulací, bylo za konzulátu Trebellia Maxima a Annaea Seneky¹¹⁹ přijato senatusconsultum, že všechny žaloby pro a proti mají příslušet tomu, komu byla pozůstalost jako fideikomis vydána (používaly se k tomu *actiones utiles*) a stipulační záruky již nebylo třeba zřizovat.¹²⁰

Senatusconsultum Pegasianum et Pusonianum vztáhlo na fideikomisy i právo na $\frac{1}{4}$ nezatíženého dědictví, které muselo zůstat dědici poté, co fideikomis vydal, po vzoru Falcidiova zákona – ale v tomto případě nese břemena pozůstalostních dluhů dědic.¹²¹ Příjemce fideikomisu se stával tzv. podílovým odkazovníkem (*partitio*), který se vlastně s dědicem o pozůstalost dělil: jak pozůstalostní zisky, tak i ztráty, byly podle poměrných částí (tj. podílů) společné.¹²²

Pozůstalostní žaloby byly připuštěny oběma stranám pro případ, že by dědic (ale jen nutný dědic) měl vydat maximálně $\frac{3}{4}$ pozůstalosti – tehdy se aplikovalo SC Trebellianum¹²³ a proti oběma stranám připouštěly žaloby podle podílu – dědici na základě práva civilního, příjemci fideikomisu na základě SC Trebelliana. Dědic totiž právně zůstal dědicem i části vydaného majetku, neměl však nést břemeno vyšší, než byla hodnota zbylé části pozůstalosti.¹²⁴ Pro dědice voluntárního byla situace odlišná: on sám nesl všechna

¹¹⁸ Gai. Inst. 2. 252.

¹¹⁹ Konzulové v roce 55 po Kr.

¹²⁰ Gai. Inst. 2. 253.

¹²¹ Pokud bylo dědiců více, měl každý právo na nezatíženou $\frac{1}{4}$ svého podílu. Viz Gai. Inst. 2. 259. in fine.

¹²² Gai. Inst. 2. 254.

¹²³ BARTOŠEK, M. *Senatusconsultum Trebellianum*. Příspěvek k vývoji univerzálních fideikomisů a zásady zůstavitelovy dispoziční volnosti. Česká Akademie věd a umění: Praha 1945.

¹²⁴ Gai. Inst. 2. 255.

pozůstalostní břemena a pomoc ze strany příjemce fideikomisu si mohl zajistit pouze stipulacemi.¹²⁵

Tato přísnost vedla často k tomu, že dědic, který se obával předlužení pozůstalosti, dědictví nepřijal a zmařil tím i ostatní dispozice v testamentu. SC Pegasianum dovolovalo v takovém případě na žádost odkazovníka, aby dědic byl donucen pozůstalost přijmout a vydat, za což byl odškodněn připuštěním stejných žalob, jako povolovalo trebelliánské SC i bez stipulací.¹²⁶

Jediná nevýhoda, kterou měl fideikomis oproti testamentu, byla ta, že v něm nemohl být ustanoven poručník.¹²⁷

1. 3. 3. Gaius o dědictví v komentáři třetím

I ve třetím komentáři se ukazuje, že dědické právo považoval Gaius za prvořadou otázku všech právních oborů. Z druhého komentáře do třetího totiž přechází plynulým navázáním z testamentární sukcese k sukcesi intestátní. V úvodu vysvětluje pojem vlastní dědic (*suus heres*), způsoby, jakými se do této pozice osoba může dostat, a jak se povolávalo v postupných řadách podle civilního práva.¹²⁸

Následující výklad ale začíná konstatováním, že „všechny tyto nespravedlnosti dědického práva byly vylepšeny prétorským ediktem.“¹²⁹ Z toho je zřejmé, že původní intestátní posloupnost podle Zákona dvanácti desek byla v průběhu vývoje římského právního řádu podstatně modifikována (a později ještě výrazně změněna Justiniánem, jak se dozvíme dále), neboť preference

¹²⁵ Gai. Inst. 2. 257.

¹²⁶ Gai. Inst. 2. 258.

¹²⁷ Gai. Inst. 2. 289. *in fine*.

¹²⁸ Gai. Inst. 3. 1. – 24.

¹²⁹ Gai. Inst. 3. 25.

agnátů přestala být vnímána jako spravedlivá. Hlavní negativa spočívala v tom, že ženy, pokud byly agnátky, ale nebyly *consanguinei*,¹³⁰ neměly dědické právo na pozůstalost, a pokud se neujal pozůstalosti nejbližší agnát, další (následující) již připuštěn nebyl.

Prétor chránil hlavně emancipované potomky zůstavitelů, kterým civilní právo žádnou dědickou posloupnost nepřiznávalo.¹³¹ Prameny však nehovoří o tom, že by tyto osoby byly na stejné úrovni jako civilní dědicové. Nestaly se dědicem v původním smyslu slova (síle závěti se totiž rovnal jen zákon nebo jiný právní předpis téže síly),¹³² ale prétor jim poskytl držbu pozůstalosti, takže se dostaly do postavení dědice (*heredis loco*).¹³³ Jako účel prétorských zásahů bylo uváděno to, že jde o zajištění stavu, aby nikdo – pokud možno – nezemřel bez nástupce.¹³⁴ Prétor chránil nejen osoby, které podle civilního práva byly v rozporu s ekvitou opomenuty, ale i osoby, které byly ustanoveny vadným testamentem. Těm uděloval držbu pozůstalosti *secundum tabulas* na žádost povolením *interdictu Quorum bonorum* (čí pozůstalost).

Ani udělení držby pozůstalosti však nutně nemuselo znamenat, že osoba nakonec pozůstalost skutečně získá. Rozlišovala se totiž účinná (*cum re*) a neúčinná (*sine re*) držba pozůstalosti. Neúčinná zajišťuje dědictví jen tehdy, pokud se nepřihlásí civilní dědic. Gaius demonstruje, že pokud dědic z platného testamentu o držbu pozůstalosti nepožádá, zatímco o ni požádá osoba, která by dědila nebýt testamentu, může tuto pozůstalost dědic evinkovat (tj. získat

¹³⁰ Pokrevní příbuznost se určovala takto: germanae (plnorodí sourozenci, tj. se stejnou matkou i otcem), uterini (polorodí sourozenci se stejnou matkou) a consanguinei (polorodí sourozenci se stejným otcem).

¹³¹ Gai. Inst. 3. 26.

¹³² Gai. Inst. 3. 32.

¹³³ Ani získáním držby pozůstalosti se osoba oprávněná nestávala kvíritským vlastníkem pozůstalostních věcí, pouze jejich držitelem. Kvíritské vlastnictví získávala až po uplynutí vydržecí lhůty. Viz Gai. Inst. 3. 80.

¹³⁴ Gai. Inst. 3. 33.

pořadem práva pro sebe).¹³⁵ Situace je obdobná jako při přednostním postavení věřitele před věřiteli jinými.

Další místo, kam vstupoval prétor, aby napravil neúplnost civilního práva, byla posloupnost po propuštění. Podle Gaia nebylo důvodu ke stížnosti, pokud propuštěnec zanechal vlastního dědice a tím byl patron¹³⁶ vyloučen z pozůstalosti. Jinak se ale nahlíželo na vyloučení patrona¹³⁷ z dědění, pokud propuštěnec zanechal děti jen adoptivní, nebo manželku *cum manu*. Tehdy už se jevílo jako nespravedlivé (*iniquum erat*).¹³⁸ Proto byla prétorským ediktem omezena testovací svoboda propuštěnců na polovinu: druhou polovinu musel zanechat patronovi. Pokud tak neučinil, testament sice nepozbýval platnosti, ale patronovi byla udělena držba pozůstalosti *contra tabulas* (proti závěti).¹³⁹ Úspěšně patrona vyloučit mohly pouze přirozené děti patrona, a to i tehdy, když byly emancipovány, a dále buď byly v testamentu určeny za dědice, nebo o nich nebyla v testamentu zmínka (tehdy žádaly držba pozůstalosti *contra tabulas*). Vyděděné propuštěncovy děti ale nemohly nárok patrona odrazit.¹⁴⁰

Dále byly patronovy nároky rozšiřovány u bohatých propuštěnců podle zákona Papiova.¹⁴¹ Pokud propuštěnec zanechal více než sto tisíc sesterciů a měl jedno nebo dvě děti, měl patron nárok na virilní díl (dostane stejný díl pozůstalosti jako děti). Při počtu tří a více dětí patron nároky ztrácel. Právo patrona na majetek po propuštěnce-ženě bylo zajištěno silněji: bez jeho souhlasu nemohla platně

¹³⁵ Gai. Inst. 3. 36.

¹³⁶ Bylo-li patronů více (tj. dříve vlastnili otroka ve spoluvlastnictví), pak i v případě, že jejich spoluvlastnické podíly v době otroctví byly různé, budou jejich dědické podíly po propuštění rovné. Viz Gai. Inst. 3. 59.

¹³⁷ Nebo jeho syna. Ustanovení o dědických nárocích patronů se vztahovala i na jejich syny. Viz Gai. Inst. 3. 45. Ještě lepší postavení příslušelo synovi patrona, pokud měl sám děti. Viz Gai. Inst. 3. 53.

¹³⁸ Gai. Inst. 3. 40.

¹³⁹ Gai. Inst. 3. 41.

¹⁴⁰ Gai. Inst. 3. 42.

¹⁴¹ Přijat roku 18 př. Kr.

testovat, a pokud nezanechala platný testament, zdědil vše patron, neboť žena (nejsa nositelkou *patria potestas*) nemohla mít dědice *suos*. Právem čtyř dětí podle Papirova zákona se však propuštěnky zbavovaly poručníka a patron mohl uplatnit podle počtu dětí (které byly živé v okamžiku smrti propuštěnky) jen nárok na virilní díl.¹⁴²

Rozdílně se pohlíželo na práva syna patrona a dcery patrona. Jak jsem výše zmínila, syn zásadně vstupoval do dědických práv svého otce vůči jeho propuštěnce, ale dceři příslušel virilní díl jen tehdy, pokud zemřela propuštěnka bez testamentu.¹⁴³ Patronky až do účinnosti zákona Papirova neměly žádné dědické nároky vůči svým propuštěncům, pokud oni zanechali vlastní dědice. Mohly tedy vymáhat polovinu pozůstalosti propuštěnce (Gaius ho nazývá nevděčným – *ingratus*) proti nárokům adoptivních dětí, manželky nebo snachy držbou pozůstalosti *contra tabulas*.¹⁴⁴ Pokud zemřela propuštěnka po zřízení platného testamentu, byla z dědění vyloučena patronka, pokud neměla žádné děti.¹⁴⁵

V rámci výkladu třetího komentáře hovoří Gaius o dědických otázkách ještě v souvislosti s obligačními vztahy. Zastavuje se výslovně u *mandata* (tj. smlouvy příkazní), jež nebude platná, pokud bude obsah příkazu vázán až na dobu po příkazcově smrti. Uplatňovala se totiž zásada, že obligace nemůže vzniknout až v osobě dědice.¹⁴⁶

Příkazní smlouva také bude zrušena, pokud dříve, než bude plněna, zasáhne některého z kontrahentů smrt. Z praktických důvodů však Gaius připouští, že žalobou ze smlouvy příkazní (*actio mandati*) mohl vymáhat ten, kdo přijal od jiného příkaz k jednání a

¹⁴² Gai. Inst. 3. 44.

¹⁴³ Gai. Inst. 3. 47.

¹⁴⁴ Gai. Inst. 3. 49.

¹⁴⁵ Gai. Inst. 3. 52.

¹⁴⁶ Gai. Inst. 3. 158.

splnil jej, aniž věděl, že příkazce mezitím zemřel.¹⁴⁷ Do toho vztahu pak vstupuje dědic, a nesplní-li závazek přešlý ze zemřelého, bude žalován z příkazní smlouvy.

1. 3. 4. Gaius o dědictví v komentáři čtvrtém

Čtvrtý, poslední komentář své knihy věnoval Gaius procesním otázkám, uplatňování soudní ochrany pomocí žalob a mimořádných soudních prostředků, zejména interdiktů. První zmínka týkající se naší problematiky přichází při popisu starého vindikačního sporu (hůlkou) o prokázání vlastnického práva. Sporná věc musela být na soud fyzicky přinesena; pokud to však nebylo technicky možné, brávala se část jako symbolický zástupce. Pokud se vindikovalo stádo, přiváděla se např. jedna kráva nebo koza, ba dokonce stačila i jejich srst; u lodi nebo sloupu odlomený kousek, u sporu o pozemek hrouda ap.

Toto zjednodušení mělo velký význam právě při sporech o pozůstalost, protože ta mohla sestávat z obrovského množství jednotlivých movitých i nemovitých věcí. Bylo nutné přinést zástupce za každý druh věcí? Nikoli. Postačila jediná věc jako reprezentant vhodný k vindikaci celé pozůstalosti.¹⁴⁸

Druhá Gaiova zmínka ve čtvrtém komentáři se týká žalobních formulí s fikcí. Tyto formule byly v římském procesu poměrně rozšířené, protože se jimi uváděl do souladu požadavek spravedlnosti s jinak přísným ustanovením zákona, které by samo o sobě při aplikaci způsobilo nepřiměřenou přísnost. V dědických záležitostech žaloval s fikcí ten, kdo si vyžádal držbu pozůstalosti, ačkoli dědicem nebyl. Vzhledem k tomu, že nastoupil na místo

¹⁴⁷ Gai. Inst. 3. 160.

¹⁴⁸ Gai. Inst. 4. 17.

zemřelého podle práva prétorského a ne civilního, není *de lege* dědicem a označuje se za něj jen fiktivně. Nemůže ani použít žalobní obrat „patří mi to“ (*suum esse*), ani vymáhat na základě založené obligace „má povinnost mi dát“ (*dari sibi oportere*). Proto se ve formulí finguje, že žadatel je dědicem a vznáší nárok podle požadavku kvíritského vlastníka, nebo obligačního práva věřitele.¹⁴⁹

Rozdílná fikce se užívala u žaloby serviánské a rutiliánské, které obě sloužily kupci rodinného majetku (*bonorum emptor*). Pokud nebyl fiktivně nazván dědicem (pro využití této možnosti sloužila *actio Serviana*), mohl v intenci jmenovat osobu zemřelého (od kterého majetek nabyt), ale v kondemnaci již sám sebe. V podstatě žádal, aby odpůrce byl v jeho prospěch odsouzen proto, že převodci něco patřilo nebo mu měl někdo plnit z obligace.¹⁵⁰

Další otázka ohledně uplatnění dědických nároků se týkala promlčecí (resp. prekluzivní) lhůty pro podání žaloby. Obecně platilo, že žaloby civilní udílel prétor bez časového omezení (tzv. *perpetuae*), ale prétorské žaloby se lhůtou jednoho roku (*temporalis*, tj. dočasné).¹⁵¹ Vyjimečně uděloval časově neomezené žaloby i u prétorských nároků; a to tehdy, když svými žalobami napodoboval civilní právo. Jako příklad uvádí Gaius právě interdikt k udělení držby pozůstalosti těm, kteří stojí na místě dědice (*heredis loco*).¹⁵²

Postavení dědice bývá charakterizováno připodobněním, že dědic vstupuje na místo zemřelého, do jeho práv a povinností. Ale stejně jako to neplatí zcela bezvyjimečně z hlediska hmotněprávního, najdeme výjimky i v právu procesním: některé žaloby, které by byly účinné proti zůstaviteli, nebudou účinné proti dědici; prétor jejich podání nepřipustí. Jedná se zejména o poenální žaloby z deliktů

¹⁴⁹ Gai. Inst. 4. 34.

¹⁵⁰ Gai. Inst. 4. 35.

¹⁵¹ Gai. Inst. 4. 110.

¹⁵² Gai. Inst. 4. 111.

(krádež, loupež, urážka ap.), pokud z nich nebyl dědic přímo obohacen. Aktivní procesní legitimace naopak dědici pro tyto případy zůstává (vyjma specifických případů urážky).¹⁵³

V uvedených případech se vždy rozlišovala dvě hlediska: osobní účast a majetkový prospěch. Pokud dědic nebyl osobně zainteresován na závazku (např. uražen byl výhradně testátor), nemohl očekávat ani získání pokuty z uvedené žaloby ve svůj prospěch. Pokud naopak urážka padala na celé zůstavitelovo pokolení, měl dědic osobní účast a náležel mu majetkový prospěch. Z opačného hlediska se postupovalo stejně (např. při krádeži, kterou provedl zůstavitel, nemohl být dědic odsouzen k pokutě a infamii,¹⁵⁴ ale mohl být odsouzen k vydání prospěchu z krádeže získané).

Exkurs do Gaiových výkladů o dědickém právu ukončíme interdiktí ochranou. Interdikty jako prétorské příkazy byly buď prohibitorní (zakazující), restitutorní (navracející), nebo exhibitorní (příkazující vydat). Mezi interdikty určené k nabytí držby se řadil interdikt *Quorum bonorum* (začínal slovy „čí pozůstalost“). Pokud prétor na žádost oprávněné osoby takový interdikt¹⁵⁵ poskytl, pak každý, kdo z titulu „pro herede“ (jako dědic) nebo „pro possessore“ (jako držitel) držel nějakou část pozůstalostního majetku, musí osobě, již byla v interdiktu držba přiřčena, tuto držbu vrátit. Do skupiny adresátů „pro herede“ patřily jako osoby za dědice určené, tak osoby, které se dědicem jen domnívaly být. Všichni ostatní, kdo drželi pozůstalostní věc z jiného důvodu, spadají do kategorie „pro possessore“. Interdikt *Quorum bonorum* však nemůže úspěšně užít ten, kdo již držbu pozůstalosti jednou nabyt a posléze o ni byl připraven (je rozdíl mezi interdiktem retinenčním a

¹⁵³ Gai. Inst. 4. 112.

¹⁵⁴ Ztráta cti, která způsobovala zejména nemožnost podávat žaloby (tj. fakticky ztrátu soudní ochrany).

¹⁵⁵ Nazýval se také *interdictum adipiscendae possessionis*, protože tomu, kdo dosud pozůstalost nedoržel, držbu uděloval.

rekuperačním).¹⁵⁶ Po vzoru pretendenta držby pozůstalosti mohl využít podobný interdikt i kupec rodinného jmění – jen byl v tomto případě prostředek označen za interdikt possessorní.¹⁵⁷

1. 4. Justiniánské změny dědického práva

Justinián všechny změny, které ustanovil ve své kodifikaci, zdůvodňoval úsilím o spravedlivé zdokonalení práva a sjednocení jeho aplikace v celé Východořímské říši: vedla ho „*nostra pietas omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans in duabus constitutionibus*“¹⁵⁸ a vnášel do systému „*nova humanitatis ratione*“ Tento nový lidský pohled, kterým zřejmě myslí křesťanskou lásku k bližnímu, jej rovněž vedl ke změně mnohých úprav týkajících se otroctví.

K našemu tématu se váže např. změna náhledu na neplatnost testamentárního ustanovení, podle kterého dříve nebyl považován za propuštěného otrok, jehož pán v závěti určil dědicem, ale opominul mu zároveň udělit svobodu. Od nynějška (tj. od účinnosti Justiniánovy právní sbírky) se stal svobodným – posuzováno to bylo z hlediska vzájemné výhodnosti jak pro testátora (měl dědice, který v případě předlužení pozůstalosti ponese újmu na cti místo něho), tak pro otroka (neboť nedodržení předepsaného obsahu v testamentu nebude mít za následek neplatnost testamentu a tím pádem získá otrok svobodu).¹⁵⁹

¹⁵⁶ Gai. Inst. 4. 144.

¹⁵⁷ Gai. Inst. 4. 145.

¹⁵⁸ Just. Inst. 1. 6. 3.: Laskavost, usilující o zdokonalení úpravy předchozích dvou konstitucí.

¹⁵⁹ Just. Inst. 1. 6. 1. a Just. Inst. 2. 14. pr.

Stejným způsobem se změnil právní pohled na přísnost, s jakou byla posuzována neplatnost testamentárního propuštění otroka v případě zadlužení pozůstalosti, jež bylo na škodu věřitelům. Pro *alienatio in fraudem creditorum* Justinián vyžadoval prokázání úmyslu poškodit věřitele, a dovozoval, že kdo v době propuštění otroka nevěděl o své insolventnosti, propustil i testamentem platně. Zdůvodnění zní: Vždyť lidé často přisuzují svému majetku větší hodnotu, než skutečně má.¹⁶⁰ V podstatě jde o ochranu skutkového omylu.

Další významná změna v souvislosti s testamentární propouštěcí svobodou nastala zrušením omezujícího ustanovení *de lege Aelia Sentia*, protože Justiniánovi se zdálo, že již „bylo neúnosné“, aby způsobilý římský občan starší čtrnácti let, který jako osoba *sui iuris* směl svobodně nakládat se svým majetkem i testovat, nesměl propustit libovolný počet svých otroků.¹⁶¹ I zde je transparentně vidět změna, která během posledních čtyř set let ve společnosti nastala: zatímco v době Gaiově byla dávana přednost zajištění otrocké pracovní síly pro pozůstalost, v době Justiniánově již zjevně ztrácela význam, a to proto, že bylo možno propuštěné otroky nahradit levnou pracovní silou nájemní (*coloni*).

Tentýž důvod vedl k přímému zrušení *lege Fufia Caninia* (stanovil věkové hranice propouštěného otroka): Justinián považoval za nutné zrušit každé ustanovení, které nebylo dost lidské („v jistém smyslu nepřálo svobodě“) a jevílo se nelogické – živí směli svobodu udělit neomezeně, zatímco zemřelí (testátoři) nesměli.¹⁶² Rovněž zde se významně projevila změna právního náhledu na situaci.

Vliv císařské legislativy se projevoval i v adopčním procesu. Adopci zde zmiňují proto, že jejím prostřednictvím vznikali

¹⁶⁰ Just. Inst. 1. 6. 3.

¹⁶¹ Just. Inst. 1. 6. 7.

¹⁶² Just. Inst. 1. 7.

testátorovi dědicové, tzv. *sui*, kteří byli zcela rovni zůstavitelovým biologickým potomkům. Dříve se adrogace prováděla před komiciemi, zatímco Justinián (rovněž z praktických důvodů: komicie už neexistovaly) stanovil úřední dohled nad osvojením v osobě úředníka. Touto funkcí pověřil tzv. *tabelaria* (notáře – zapisovatele), který v přípravném řízení musel zkoumat, zda adrogace bude sloužit k dobru nedospělce, a zkoumat, zda adrogátor poskytl jistotu, že pokud nedospělý před dosažením dospělosti zemře, jeho majetek bude vydán osobám, jež by dědily při neuskutečnění adopce. Navíc – pokud adrogátor adoptovaného vydědil, nebo ho během života emancipoval, musel mu zanechat $\frac{1}{4}$ svého majetku a všechny výnosy z majetku, který pro adoptivního otce nabyt v době, kdy patřil pod jeho moc.¹⁶³

Pokud hlava rodiny adoptovala někoho na místo vnuka, podle klasického práva nepotřebovala souhlas syna. Justinián však souhlas syna vyžadoval jako podmínku *sine qua non*, protože v osobě adoptovaného mu vyrůstal povinný dědic, což nebylo možno připustit bez svobodné vůle. K propuštění adoptovaného vnuka z moci děd nadále souhlas syna nepotřeboval.¹⁶⁴

Významnou změnou justiniánské legislativy byl i pohled na právní postavení ženy. Obecně sice ženám nebyla přiznána všechna práva, jako měli muži, ale díky císařské výsadě (císař byl *legibus solutus*¹⁶⁵ a sám mohl kohokoli účinnosti svého zákona zbavit), kterou realizoval procesní formou *indulgentiae* (milosti, laskavosti, shovívavosti) bylo ženám dovoleno adoptovat děti, což dříve bylo zcela vyloučeno. Nemohly však adoptovat stejně volně jako muž (muži nemuseli být ani ženatí, když adoptovali): císař dovozoval

¹⁶³ Just. Inst. 1. 11. 3.

¹⁶⁴ Just. Inst. 1. 11. 7.

¹⁶⁵ Osvobozen od zákona, tj. sám jej dodržovat nemusel.

ženám adopci jen jako útěchu za ztrátu dětí (především padlých ve válce).¹⁶⁶

Dalším přínosem společenského pokroku, který Justinián zavedl „svou starostlivostí“ (*nostra autem providentia...*), bylo zjednodušení emancipace dětí. Dřívější složité formální jednání pomocí třikrát opakované mancipace a remancipace (imaginární prodej a propuštění podřízené osoby) nahradil svobodným prohlášením *patris familias* před úředním orgánem. Na druhou stranu však byl otec oproti dřívější době zabezpečen tak, že k majetku propuštěného descendenta mu byla zřízena stejná patronská práva, jako k majetku propuštěnce-otroka. Pokud byla propuštěná osoba nedospělá, stal se emancipující otec *ex lege* i jejich tutorem.¹⁶⁷

Dále se postupně stíraly rozdíly nejen mezi muži i ženami, ale i mezi ingenui a propuštěnci či otroky. Otrok mohl být testamentárně ustanoven poručníkem nejen tehdy, pokud byl zároveň propuštěn, ale i tehdy, když tento postup byl opominut (nesměl však být ustanoven poručníkem s podmínkou „pokud bude svobodný“). Zákon jej považuje za propuštěného mlčky právě ustanovením za poručníka. Jinak se na situaci nahlíželo, pokud byl za poručníka ustanoven otrok, jenž byl testátorem mylně považován za svobodného. Tehdy neplatilo ustanovení ani jako propouštěcí, ani jako ustanovující.¹⁶⁸

Nově do práva přibyla nulita pokrevního příbuzenství. Podle předchozích právních názorů nebylo možno kognaci zrušit žádným právním předpisem, neboť je dána biologicky. Justinián však uznal za hodna právě proto, že v dědickém právu upřednostňoval kognátské příbuzné, tuto kognaci v některých případech právní cestou zrušit. Od justiniánské úpravy nebyly v pokrevní příbuznosti

¹⁶⁶ Just. Inst. 1. 11. 10.

¹⁶⁷ Just. Inst. 1. 12. 6.

¹⁶⁸ Just. Inst. 1. 14. 1.

tyto osoby: kdo se stal otrokem (k restituci kognace nedojde ani v případě pozdějšího propuštění na svobodu) a trestně odsouzený pachatel, jenž se provinil tak vážně, že mu byl udělen trest *deportatio in insulam*¹⁶⁹ (vyhnanství na ostrov).¹⁷⁰

Velký důraz byl i nadále kladen na výkon funkce poručníka nebo opatrovníka (tyto dva instituty už Justinián nijak výrazně nerozlišuje), zejména proto, že mimo hranici dospělosti (12/14 let) stále existovala i hranice zletilosti (25 let) a mladým lidem v těchto věkových intervalech sice nemusel být poručník/opatrovník ustanovován povinně, ale přesto se to považovalo za vhodné k jejich ochraně. O důležitosti povinnosti převzít úřad poručníka svědčí zejména to, že neexistoval materiální důvod, pro který by se dalo poručnictví odmítnout (např. chudoba),¹⁷¹ ale bylo možno se bránit ustanovení do této funkce, pokud a) ustanovovaná osoba byla s nezletilcem ve **sporu o dědictví** (jiné spory nebyly překážkou),¹⁷² nebo b) mezi otcem poručence a kandidátem na poručníka bylo nikoli obyčejné nepřátelství, ale nepřátelství na smrt, a nedošlo ke smíření.¹⁷³

Významná změna v právní kvalifikaci nastala u pozůstalosti. Jak víme z dřívějšího výkladu, Gaius ji nepovažuje ani za movitost, ani za nemovitost, ale řadí do kategorie „ostatních věcí“. Justinián naproti tomu už provádí přesnější klasifikaci a řadí pozůstalost k věcem nehmotným, které existují jen právně a nelze se jich dotknout (stejně je zařazeno i právo dědit).¹⁷⁴ Jakmile se na pozůstalost začalo pohlížet jako na nehmotné právo, znamenalo to např. i ten důsledek, že pokud byl někdo dědicem usufruktáře

¹⁶⁹ Deportace spočívala v umístění do teritoria, odkud se odsouzenec nemohl vzdálit. Nebyl to jen nehostinný ostrov, ale např. také oáza v poušti.

¹⁷⁰ Just. Inst. 1. 16. 6.

¹⁷¹ Just. Inst. 1. 25. 6.

¹⁷² Just. Inst. 1. 25. 4.

¹⁷³ Just. Inst. 1. 25. 11.

¹⁷⁴ Just. Inst. 2. 2. 2.

(který nabýval plody percepce, sklizní), rozhodoval okamžik smrti natolik, že pokud ještě v té době nebyly plody sklizeny, patřily vlastníkovému pozemku, nikoli dědici usufruktáře.¹⁷⁵

Vztahy mezi dědicem a usufruktářem se vůbec staly polem, kde vznikalo mnoho sporů. Např. o to, co z přínosu otroka bude patřit vlastníkovému, a co poživateli. Poživací právo (*usufructus*) k otrokovi dávalo poživateli právo získat veškerý majetek, který otrok nabyl pomocí usufruktářova majetku nebo vlastní prací. Pokud byl otrok ustanoven **dědicem**, odkazovníkem nebo mu byl dán dar, patřil tento zisk naopak do majetku vlastníka otroka. Analogie tohoto případu platila i pro spory mezi dobromyslným držitelem a vlastníkem (event. dědicem).¹⁷⁶

V této souvislosti je třeba zmínit ještě otázku vydržení, resp. pokračování vydržecí lhůty, kterou započal zůstavitel. Plynutí lhůty není smrtí zůstavitele přetrženo ani u dědice, ani u přétorského držitele pozůstalosti (*bonorum possessor*), a to i kdyby věděli, že jde o cizí pozemek. Dědici a osobě na jeho místě se zde uděluje výjimky: pro vydržení vlastnického práva se nepožaduje *bona fides*. Nutné však je, aby zemřelý držbu řádně započal, tj. ujal se jí. Tato ustanovení byla rovněž proti předchozímu právu výraznou změnou.¹⁷⁷

Ještě však mnohá další ustanovení, která už nebyla době vyhovující, císař Justinián svou „blahosklonnou pomocí“¹⁷⁸ odstranil; např. omezení při poskytování svobody otrokům, a to nejen testamentem (jak jsme o tom hovořili výše), ale i zrušením *ius ad crescendi*. Pokud totiž dříve dal někdo, kdo měl otroka ve spoluvlastnictví, otrokovi svobodu, nebyl otrok svoboden, neboť se

¹⁷⁵ Just. Inst. 2. 1. 36.

¹⁷⁶ Just. Inst. 2. 9. 4.

¹⁷⁷ Just. Inst. 2. 7. 12.

¹⁷⁸ „pio remedio“

situace brala tak, že první spolulvlastník se vzdal svého práva (derelinkce) a jeho podíl přirostl k podílu ostatních spolulvlastníků. Otok tak svobodu nenabyl. Justinián řekl, že to bylo nedobré způsobovat ohleduplným vlastníkům škodu a tvrdým vlastníkům připočíst zisk. Proto *ius adcrescendi* v tomto případě zrušil.¹⁷⁹

Ještě jednou se zmíníme o otrokovi, ustanoveném za dědice bez uložení svobody. Svoboda mu bude zachována, neboť ji získal „silou testamentu“. Překážku však mohlo tvořit zcizení otroka ještě během života zůstavitele. Tehdy se mělo za to, že pán zjevným projevem ustoupil od udělení svobody. Jako zcizený, zejména pokud byl zároveň propuštěn a ustanoven dědicem, nemohl být ani svobodným, ani dědicem.¹⁸⁰

Velkým přínosem justiniánské kodifikace v oblasti dědického práva bylo sjednocení předpisů o formálních a obsahových požadavcích testamentu. Justinián precizně popisoval, jak došlo k tomu, že testamentární požadavky byly vlastně trojrozměrné: civilní právo stanovilo formu (*per aes et libram*), zatímco prétor chránil i neformální závěti, ovšem pokud na nich bylo sedm pečeti, což civilní právo nevyžadovalo.

Jak se civilní a prétorské právo vlivem císařských konstitucí sblížovalo, požadovala se nejen přítomnost sedmi svědků, ale i jejich pečeti. Nakonec tedy byla nutná nepřetržitá přítomnost (*uno contextu*) sedmi svědků, podpis testátora a svědků a ještě jejich pečeti.¹⁸¹ Justinián požadavky doplnil o nutnost vlastnoručního zápisu jména dědice zůstavitelem.¹⁸² Ohledně svědků platilo, že zatímco vyloučenými osobami byl kromě žen, nedospělců, otroků, němých, hluchých, šilenců, marnotratníků, intestabilis a osob

¹⁷⁹ Just. Inst. 2. 8. 4.

¹⁸⁰ Just. Inst. 2. 14. 1.

¹⁸¹ Just. Inst. 2. 10. 3.

¹⁸² Just. Inst. 2. 10. 4.

v moci testátora i ustanovený dědic,¹⁸³ odkazovník a fideikomisář svědčit u testamentu mohli, neboť nebyli považováni za právní nástupce zůstavitele.¹⁸⁴

Obsah testamentu výrazně Justinián ovlivnil tím, že zrušil požadavky na dědickou instituci hned v počátku závěti. Považoval za nespravedlivé, aby vše, co bylo napsáno před ní, pozbylo platnosti, a považoval za vhodné, aby před ustanovením dědice byl např. otrok propuštěn na svobodu, než uvádět pořadí opačně.¹⁸⁵

Za nejvýznamnější zásad do dědických zásad však je považována Justiniánova snaha o spravedlivější postavení mužů a žen.¹⁸⁶ Vyvozoval, že v této právní oblasti nemá být žádný rozdíl mezi muži a ženami, protože obě pohlaví plní při rozmnožování úkoly stejnou měrou úlohu přírody.¹⁸⁷ Císařská konstituce zavedla jednoduché a rovné právo pro syny i dcery nebo další potomky v mužské linii: všichni, ať kteréhokoli pohlaví, ať v moci zůstavitele nebo emancipovaní, měli právo buď být ustanoveni dědici, nebo být výslovně vydědění. Výjimka platila jen pro testamenty vojenské (zřízené při vojenské operaci), kde mlčení bylo považováno za vydědění.¹⁸⁸

Kromě vydědění mohlo způsobovat potíže i chybné nebo zcela absentující uvedení podílů u spoludědiců. Vzhledem k tomu, že podíly jsou podstatné jak pro způsob společného nakládání

¹⁸³ Just. Inst. 2. 10. 6., 9. a 10.

¹⁸⁴ Just. Inst. 2. 10. 11.

¹⁸⁵ Just. Inst. 2. 20. 34.

¹⁸⁶ Považoval ji za nespravedlnost přičítící se přírodě a nechtěl ji nechat bez zlepšení. Viz Just. Inst. 3. 1. 15. Dále chválil prétoři pro jejich lidskost, s jakou odstraňovali tvrdosti civilního práva v dědické posloupnosti, ale nepovažoval jejich zásahy za dostatečné. Viz Just. Inst. 3. 2. 3b. Justiniánská posloupnost je proto odlišná od civilní i prétorské. Viz např. Just. Inst. 3. 5. a 3. 6.

¹⁸⁷ K tomu např. CROOK, J. A. *Woman in Roman Succession*. In: *The family in Ancient Rome: New perspectives*. Ed. B. Rawson. Ithaca: Cornell University Press 1986, s. 58 – 82.

¹⁸⁸ Just. Inst. 2. 13. 5. a 6.

s pozůstalostí, tak pro její případné rozdělení, věnoval Justinián popisu jejich výpočtu značnou pozornost. Pokud nebyly podíly v testamentu uvedeny, nevznikaly pochybnosti a velikost podílů všech spoludědiců byla stejná. Pokud ale u některých spoludědiců podíly uvedeny byly a u jiných ne, měla zbývající část pozůstalosti tvořit podíl těch, jimž ustanoveny nebyly. Pokud však celá pozůstalost již byla rozdělena, snižovaly se určené podíly o polovinu a zbytek pak náležel institutům bez určeného podílu. Nezáleželo již na pořadí, v jakém byly osoby uvedeny ve větě (dříve to bylo podstatné).¹⁸⁹

Pokud naopak nějaký podíl zůstal volný, např. tři jsou povoláni každý k jedné čtvrtině, připouštěla se tacitní akrescence podle velikost stanovených podílů. Když podíly překračují celek, automaticky se provedou tacitní srážky, takže když jsou ustanoveni čtyři každý k jedné třetině, chápe se to jako určení $\frac{1}{4}$ každému.¹⁹⁰

Podmínečné ustanovení dědice (*sub conditione*) Justinián povolil; nepřipouštěl však časové určení (*dies*), a to ani „ke dni“, ani „ode dne“. Připojená časová lhůta se považovala za nenapsanou a dědic se považoval za ustanoveného bez lhůty (čímž byla zachována platnost testamentu).¹⁹¹

Zajímavý případ právní argumentace můžeme najít u žaloby na nespravedlnost testamentu (*querella inofficiosi testamenti*), která (při úspěšné obhajobě) ruší testament, ačkoli ho nečiní neplatným. Děti měly možnost tímto procesním prostředkem napadnout jinak bezchybnou závěť rodiče (a také rodiče závěť dětí), pakliže se zdálo, že testující nebyl při zdravém rozumu, když bezdůvodně vydědil potomky (event. rodiče). Výslovně se přitom zdůrazňuje, že tento stav neznamena, že by testátor byl duševně nemocný (*furiosus*),

¹⁸⁹ Just. Inst. 2. 14. 6.

¹⁹⁰ Just. Inst. 2. 14. 7.

¹⁹¹ Just. Inst. 2. 14. 9.

protože taková vada způsobovala neplatnost testamentu.¹⁹² Ve vyjimečných případech mohou tuto žalobu úspěšně použít i sourozenci zůstavitele, ale jen proti extraneům, kteří byli nemravní.¹⁹³

Justinián omezil tuto žalobu jako krajní prostředek: nesměl ji podat nikdo, kdo mohl své dědické nároky uplatnit jinak. Když z jiného právního důvodu získá třeba jen část majetku zůstavitele, nemůže kverelu použít, nebo když z testamentu získal jen jedinou věc, jeho podíl bude doplněn (*boni viri arbitrium*), ale kverela vyloučena.¹⁹⁴ Pokud dědic získá jakýmkoli právním způsobem legitimní podíl $\frac{1}{4}$ (např. součtem odkazů nebo darováním *inter vivos*¹⁹⁵ nebo *mortis causa*), bude legitimace k podání kverely vyloučena.¹⁹⁶ Stanovená $\frac{1}{4}$ pozůstalosti se však vztahuje na všechny osoby, které požadují náhradu za své vydědění – rozdělují si $\frac{1}{4}$ podle hlav (*in capita*).¹⁹⁷

Co se týče legátů a fideikomisů, jež tak precizně vykládal Gaius, provedl Justinián značné zjednodušení: formální rozdíly zcela odstranil a k posílení vůle zemřelého upřednostnil ne slova, nýbrž jeho vůli. Všechny odkazy napříště měly mít stejný obsah, ať bylo odkázáno jakýmkoli slovy, protože k jejich vymožení bylo nyní možno použít nejen osobní, ale i věcné žaloby. Všechny odkazy přizpůsobil fideikomisům (dával jim maximální možnou míru neformálnosti).¹⁹⁸

¹⁹² Just. Inst. 2. 18. pr.

¹⁹³ Just. Inst. 2. 18. 1.

¹⁹⁴ Just. Inst. 2. 18. 2.

¹⁹⁵ Tento způsob obohacení z dědictví, které dostal dědic jaksi „předem“, tj. před smrtí, Justinián do dědictví započítával (jako období kollační povinnosti).

¹⁹⁶ Just. Inst. 2. 18. 6.

¹⁹⁷ Just. Inst. 2. 18. 7.

¹⁹⁸ Just. Inst. 2. 20. 2. (Svou konstituci, která novinky zavedla, zde císař vychvaluje, a dokonce praví, že je to „po nocích vypracovaná konstituce,“ což má zvýšit její význam).

Pro zjednodušenou úpravu odkazů platilo zejména to, že bylo sice možno odkázat cizí věc (pokud byla *in commercio*), a pouze za podmínky, že zůstavitel **věděl**, že je to věc cizí. Pro větší správnost věci bylo zavedeno, že *honoratus* musí dokázat, že zemřelý věděl, že odkazuje cizí věc; nikoli dědic prokazovat opak.¹⁹⁹ Pokud zůstavitel odkázal svou věc v domnění, že je cizí, dokazování odpadá, protože skutečnost je závažnější, než představa.²⁰⁰

Poručitelova vůle měla velký význam i při zcizení vlastní věci, jež byla předmětem odkazu. Dědic byl takový odkaz povinován splnit, pokud neprokázal, že zůstavitel věc zcizil s úmyslem odvolat odkaz. Pokud byla zcizena jen část odkázané věci, mohl být dědic žalován o zbylou část a u zcizené platila stejná zásada prokázání úmyslu odvolat odkaz.²⁰¹

Nejvíce právních sporů však vznikalo při zániku věci. Pokud zanikla bez přičinění dědice (tj. nesměl zavinit zánik ani kulpózně), příjemce ztratil nárok na odkaz (nedostal tedy ani jeho finanční hodnotu). Stejně se postupovalo v případě odkazu cizího otroka, jenž byl v mezidobí (bez přičinění dědice) propuštěn na svobodu. Za propuštění svého vlastního otroka (nebo darování někomu, kdo jej propustil) však dědic zodpovídá, ať věděl, nebo nevěděl, že otrok je předmětem odkazu.²⁰²

Při odkazu věci hlavní, její součásti a příslušenství se nepostupovalo jednotně: odkaz pozemku s inventářem zaniká celý, když je pozemek zcizen (nezbude tedy nárok na náhradu za inventář), stejně jako odkaz otroka s *peculium*, pokud otrok zemře, bude propuštěn nebo zcizen. Avšak pokud byli odkázáni dospělí otroci, zůstaly součástí odkazu jejich děti, i když otročí rodiče

¹⁹⁹ Just. Inst. 2. 20. 4. *in fine*.

²⁰⁰ Just. Inst. 2. 20. 11.

²⁰¹ Just. Inst. 2. 20. 12.; K odvolání odkazů viz rovněž Just. Inst. 2. 21.

²⁰² Just. Inst. 2. 20. 16.

zemřeli, a k odkazu hlavních otroků patřili i otroci podřízení, kteří zůstali předmětem odkazu i tehdy, když zanikli otroci hlavní.²⁰³

Zmenšování a zvětšování objemu odkazu obecně možné bylo (podle zásady, že k odkazu patří vše, co v mezidobí přibylo, a ochuzuje se o vše, co přirozeně ubylo). Odkaz stáda ovcí, jež se zmenšilo na jediný kus, zůstává platný; stejně jako veškerá vylepšení odkázaného domu (např. mramorové obklady), nebo naopak jeho znehodnocení (časem, požárem).²⁰⁴

Změnu provedl Justinián u přechodu práva volby odkazu na dědice odkazovníka. Původně – pokud *honoratus* za života volbu neprovedl – např. si nevybral některého ze zůstavitelových otroků, jeho dědici nárok ztratili. Nejenže bylo i dědicům odkazovníka dáno právo vybrat si odkaz, ale precizněji stanoveno, že v případě více odkazovníků (nebo jejich dědiců), kteří se nemohou shodnout na volbě (a podle dřívějších právníků by se tím odkaz stal neúčinným), císař nařídil losovat a volba toho, jehož los padne, rozhodla o tom, jak bude odkaz splněn.²⁰⁵ Míru odkazů již Justinián (na rozdíl od předchozí právní úpravy) omezovat příliš nechtěl: zrušil proto pegasiánské *senatusconsultum* a ponechal v platnosti jen *trebelliánské*.²⁰⁶

Zcela nově Justinián zavedl následující: Pokud zůstavitel důvěřoval svědomitosti svého dědice (*fidei heredis*), aby vydal pozůstalost nebo její část jako *fideikomis* jiné osobě, ale nedalo se to prokázat ani písemným, ani svědeckým důkazem (5 svědků), a dědic se zdráhal uložené splnit, měl *fideikomisář* napříště dostat soudní

²⁰³ Just. Inst. 2. 20. 17.

²⁰⁴ Just. Inst. 2. 20. 18.

²⁰⁵ Just. Inst. 2. 20. 23.

²⁰⁶ Just. Inst. 2. 23. 7.

ochranu; protože pokud dědic „v liteře zákona hledá ochranu“, má být donucen k plnění.²⁰⁷

Ještě bych se zde ráda krátce zmínila o postavení dědice vstupujícího do obligačních vztahů jeho předchůdce. Při stipulaci (na rozdíl od jiných kontraktů) nebylo možno připojit podmínku, dodatek nebo lhůtu. Proto když bylo slíbeno platit plnění „každý rok 10 zlatých, dokud žiji“, považoval se závazek za platný bez dodatku a stal se netermínovaným. Přesto bylo ustanoveno, že pokud by z takové stipulace žaloval dědic (chtěl by převzít nárok na vyplácení 10 zlatých ročně), byl by odmítnut námitkou dohody (obsahem totiž bylo dát v době života kontrahenta).²⁰⁸

²⁰⁷ Just. Inst. 2. 23. 12.

²⁰⁸ Just. Inst. 3. 15. 3.

2. Dědické spory

2. 1. Spory mezi spoludědici

2. 1. 1. Nárok ze zatajení části pozůstalosti

Modestinus řešil případ tří bratrů, jehož příčinou byl podvod ze strany jednoho bratra, spoludědice.²⁰⁹ Uvádí i jména bratrů: Titius, Maevius a Seia. Bratři si rozdělili pozůstalost po matce a písemně prohlásili, že dědictví je rozděleno a že se zaručují, že jim nic společného nezůstalo. Později se však Maevius a Seia dozvěděli, že Titius, který byl na rozdíl od nich v době matčiny smrti přítomen, si odebral z pozůstalosti zlaté mince, ale jim se o nich nezmínil: součástí dohody o rozdělení tedy nebyly. Vznikla otázka, zda po uzavření dohody o rozdělení dědictví ještě mají proti Titiovi žalobu na majetek, který jim zatajil. Modestinus našel cestu, jak podvedeným spoludědicům pomoc poskytnout. Na jejich žalobu o vyplacení dluhu sice odpoví Titius námitkou neformální úmluvy (*exceptio pacti*), ale bude odražen protinámitkou, tj. replikou podvodu.

²⁰⁹ D 2. 14. 35. Idem (Modestinus) libro secundo responsorum. Tres fratres Titius et Maevius et Seia communem hereditatem inter se dividerunt instrumentis interpositis, quibus divisisse maternam hereditatem dixerunt nihilque sibi commune remansisse caverunt. Sed postea duo de fratribus, id est Maevius et Seia, qui absentes erant tempore mortis matris suae, cognoverunt pecuniam auream a fratre suo esse subtractam, cuius nulla mentio instrumento divisionis continebatur. Quaero an post pactum divisionis de subrepta pecunia fratribus adversus fratrem competit actio. Modestinus respondit, si agentibus ob portionem eius, quod subreptum a Titio dicitur, generalis pacti conventi exceptio his, qui fraudem a Titio commissam ignorantes transegerunt, obiciatur, de dolo utiliter replicari posse.

2. 1. 2. Věno započítané či nezapočítané do dědictví

Papinián podává zprávu o další možné variantě dědických sporů. Byl veden spor o otrokyni, která nebyla dána dceři věnem, ale poskytnuta jako součást dceřina *peculia*.²¹⁰ Peculium však nebylo odkázáno v testamentu. Podle dobrozdání Papiniána měla být otrokyně započtena do pozůstalosti; pokud však s ohledem na udělené peculium otec dceru vydědil a s udáním tohoto důvodu jí v testamentu nic nezanechal nebo zanechal jen nepřiměřeně málo, bude dcera chráněna námitkou otcovy vůle.²¹¹

2. 1. 3. Rozdělení spoludědictví

Žaloba na rozdělení spoludědictví (*actio familiae erciscundae*) bývá připodobňována k žalobě na rozdělení spoluvlastnictví (a rovněž k žalobě na úpravu hranic – *actio finium regundorum*), a to nikoli neprávem. Skutečnost, že však má samostatný název a samostatné soudní řízení, svědčí o tom, že spoludědictví nikdy nebylo považováno za zcela shodný právní institut jako spoluvlastnictví. Stejně jako u sporu o hranice je to zvláštní případ spoluvlastnických sporů. Všechny tyto spory se však vyznačují podvojností právního postavení stran (*duplex*): žalobce je zároveň žalovaným a obráceně – situace se kdykoli v průběhu řízení může změnit, a to nikoli vinou některé ze stran, ale na základě rozhodnutí soudce. Soud není povinen přijmout návrh žalobce na způsob

²¹⁰ Peculium = majetek vydělený hlavou rodiny z otcovského souboru k samostatnému hospodaření otrokovi nebo potomkovi.

²¹¹ D 6. 1. 65. 1. Ancillam, quae non in dotem data, sed in peculium filiae concessa est, peculio filiae non legato mancipium hereditarium esse convenit. Si tamen pater dotis ac peculii contemplatione filiam exheredavit et ea ratione reddita nihil ei testamento reliquit aut eo minus legavit, filiam defensio tuebitur voluntatis.

vyřešení spoluvlastnických vztahů, takže může rozhodnout odlišně, aniž by se to považovalo za neúspěch žalobce ve sporu.²¹²

2. 1. 4. Vzájemné nároky syna a dcery jako spoludědiců

Marcellus popisuje případ: Lucius Titius poskytl během života svému synovi Publiovi Maeviovi bez darovacího úmyslu možnost zastavit dům ve prospěch synova věřitele. Později, když Maevius zemřel a zanechal nedospělou dceru, vznikl spor mezi Titiem, jeho dcerou a vnučkou (dcerou Maevia). Šlo o to, zda podíl na zastaveném domě musí být od zástavy osvobozen. Marcellus svěřil právo rozhodnutí zcela do rukou soudce: měl zkoumat jak zájem dlužníka, tak obsah jednotlivých dohod, které sporu předcházely.²¹³

2. 1. 5. Rozdělení pohledávek mezi spoludědice

Právní otázka, kterou řešit svým dobrozdáním Scaevola, spočívala v tom, zda jeden ze spoludědiců může za určitých okolností zcizit zastavenou zálohu. Došlo k tomu takto: pozůstalost byla rozhodnutím arbitrů rozdělena tak, že každý ze spoludědiců dostal některou hmotnou věc a pohledávky za společnými dlužníky. Jednomu ze spoludědiců však dlužník přestal pohledávku uhrazovat, a tak chtěl zcizit zástavu, jež byla ale zřízena i k podílům pohledávek ostatních spoludědiců. Scaevola rozhodl, že i samotný

²¹² D 10. 1. 10. Idem (Paulus) libro vicensimo secundo ad edictum. Sed et eo nomine agere cum socio poterit, quod servum communem deteriorem fecit, quemadmodum eum quolibet alio, qui rem communem deteriorem fecisset. Ceterum si nihil praeterea post noxae deditionem commune habebit, pro socio vel, si socii non fuerunt, in factum agi poterit.

²¹³ D 17. 1. 38. Marcellus libro singulari responsorum. Lucius Titius Publio Maevio filio naturali domum communem permisit non donationis causa creditori filii obligare: postea Maevio defuncto relicta pupilla tutores eius iudicem adversus Titium acceperunt et Titius de mutuis petitionibus: quaero, an domus pars, quam Titius obligandam filio suo accommodavit, arbitrati iudicis liberari debeat. ...

tento spoludědic může zcizit celou zástavu, aby nebyla jeho práva ohrožena.²¹⁴

2. 2. Spory mezi uchazeči o dědictví

2. 2. 1. Kondikce při odmítnutí dědictví

Spory mohou vznikat nejen ze zájmu stát se dědicem, ale i z odmítnutí dědictví. Ulpián zmiňuje případ, kdy jeden kontrahent druhému poskytl deset (zlatých), aby splnil podmínku, kterou prvním ukládala závěť, ale potom dědictví nebo odkaz odmítl. Bude mít příjemce peněz právo si je ponechat? Právník Ulpián rozhodl, že nikoli. Učinil takové peníze předmětem oprávněné kondikce (tj. žaloby na vydání bezdůvodného obohacení). Důvodem byla *causa data causa non secuta* (tj. nesplnění očekávaného plnění).²¹⁵ Stejný důvod bylo možno uplatit v případě, že testament byl zfalšován, ovšem jen v případě, že se na tomto protiprávním činu nepodílel poskytovatel peněz.²¹⁶

2. 2. 2. Podmíněně propuštěný otrok vs. dědic

Hermogenián popisuje zajímavý případ. Otroka, jemuž byla v testamentu udělena svoboda pod podmínkou, že vyplatí dědici deset (zlatých). Později nabyl svobodu z kodicilu (dodatku k závěti) bezpodmínečně, ale nevěda o tom, vyplatil dědici oněch

²¹⁴ D 20. 5. 14. Scaevola libro sexto digestorum. Arbitri dividundae hereditatis inter heredes cum corpora hereditaria divissent, nomina quoque communium designaverunt. Quaesitum est, an unusquisque eorum, debitore sibi addicto cessante in solutione, pro solido pignus sub eo nomine obligatum vendere possit. Respondit potuisse.

²¹⁵ D 12. 4. 1. 1. Si parendi condicioni causa tibi dedero decem, mox repudiavero hereditatem vel legatum, possum condicere.

²¹⁶ D 12. 4. 2. Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum. Sed et si falsum testamentum sine scelere eius qui dedit vel inofficiosus pronuntietur, veluti causa non secuta decem repetentur.

požadovaných deset. Hermogenián odkazuje na názor Celsova otce, že propuštěný otrok vymáhat nemůže. Celsus ale – veden smyslem pro přirozenou spravedlnost (*aequitas*), se domnívá opačně, a jeho názor Hermogenián prosazuje jako správnější. Používá argument, že kdo dal peníze v naději, že se mu příjemce odvděčí nebo bude přátelštější, nemůže vymáhat jen proto, že ho falešné očekávání zklamalo.²¹⁷

Jiný případ sporu mezi dědicem a propuštěným otrokem popisuje Ulpián: Ještě před tím, než testamentárně propuštěný otrok nabyl svobodu, spáchal ve zlém úmyslu jednání, kterým mělo být zabráněno převedení (částí) pozůstalosti do rukou dědiců (zpravidla tyto věci odcizoval). Dědic/ové má/mají proti propuštěnci préterskou žalobu (s jednoletou promlčecí lhůtou) na náhradu škodu ve výši dupla.²¹⁸ Labeo však dodává, že tato žaloba je založena na přirozeném, nikoli civilním právu. Nesmí být totiž nepotrestán pachatel, který v naději na rychlé získání svobody se domnívá, že nebude potrestán: krade-li z majetku pána, který na něj již nemůže podat žalobu, protože kradl jako otrok, ale již je svobodný. Proto prý prétor přijal myšlenku, že prolhanost a drzost těch, kteří drancují pozůstalosti, by měla být potrestána dvojnásobnou náhradou škody.²¹⁹

Propuštěnec se vyviní jen tehdy, pokud jeho jednání nebylo dolózní. Chyby a neznalosti otroka poté, co získá osvobodu, mají být

²¹⁷ D 12. 4. 7. Iulianus libro sexto decimo digestorum. Qui se debere pecuniam mulieri putabat, iussu eius dotis nomine promisit sponso et solvit: nuptiae deinde non intercesserunt: quaesitum est, utrum ipse potest repetere eam pecuniam qui dedisset, an mulier. ...

²¹⁸ D 47. 4. 1. pr. Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum. Si dolo malo eius, qui liber esse iussus erit, post mortem domini ante aditam hereditatem in bonis, quae eius fuerunt, qui eum liberum esse iusserit, factum esse dicetur, quo minus ex his bonis ad heredem aliquid perveniret: in eum intra annum utilem dupli iudicium datum.

²¹⁹ D 47. 4. 1. 1. Haec autem actio ut Labeo scripsit, naturalem potius in se quam civilem habet aequitatem, si quidem civilis deficit actio: sed natura aequum est non esse impunitum eum, qui hac spe audacior factus est, quia neque ut servum se coerceri posse intellegit spe imminentis libertatis, neque ut liberum damnari, quia hereditati furtum fecit. ...

omluveny, ale nikoli hrubá nedbalost, která se podobá zlému úmyslu. Jestliže způsobil škodu neúmyslně, bude osvobozen; jestliže úmyslně, odpovídá podle akvilského zákona. Podmínkou však je, že se škodlivé jednání uskutečnilo po smrti zůstavitele, ale před převzetím pozůstalosti dědicem. Po vypořádání pozůstalosti už tato speciální prětorská žaloba účinná nebude, protože otrok je svobodný a pozůstalost uzavřena.²²⁰

2. 2. 3. Skutečný a domnělý dědic

V souvislosti se specifickými okolnostmi zániku nároků ze společenské smlouvy (podrobněji viz dále na příslušném místě) vznikl i spor, o němž podává zprávu Pomponius. Dva muži uzavřeli *societas*. Jeden z nich zemřel a druhý v domnění, že pozůstalost náleží Seiovi, prodal všechny věci společnosti a polovinu zisku z prodeje si ponechal, zatímco druhou vydal Seiovi, čímž vypořádal nároky ze zaniklé společnosti. Seioův dědic však nemohl již žalovat ze společenské smlouvy, i kdyby s rozdělením majetku pocházejícího ze *society* nesouhlasil. Přijal totiž díl z kupní ceny a nikoli podíl na *societě*.²²¹

Pokud by touha po pozůstalosti, o níž by se společník nemusel dělit, vedla k výpovědi *societas*, platila zásada, že vypovídající společník sice osvobodí své společníky od svých nároků, ale neosvobodí sebe od jejich nároků, takže zlovolně vypovězená

²²⁰ D 47. 4. 1. 2. Non alias tenebitur iste libertus, quam si dolo quid dissipasse proponatur. Culpa autem negligentiaque servi post libertatem excusata est, sed culpa dolo proxima dolum repraesentat. ...

²²¹ D 17. 2. 62. Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum. Si Titius cum quo mihi societas erat decesserit egoque cum putarem Titii hereditatem ad Seium pertinere, communiter cum eo res vendiderim et partem pecuniae ex venditione redactae ego, partem Seius abstulerit, te, qui re vera Titio heres es, partem ad me redactae pecuniae societatis iudicio non consecutarum Neratio et Aristoni placebat, quia meae dumtaxat partis pretia percepissem, neque interesse, utrum per se partes meas vendidissem an communiter cum eo, qui reliquas partes ad se pertinere diceret. ...

společenská smlouva kvůli dědictví mu přinese ztrátu: o zisk se žalobou bude donucen dělit, zatímco případné předlužení pozůstalosti ponese sám. Jestliže se o dědictví dozvěděl až po vypovězení společenské smlouvy, dělení s bývalými společníky už neproběhne.²²²

2. 2. 4. Spor příbuzných

Sein syn, kterého její manžel Gaius Seius uznal za vlastního, zabral Gaiovu pozůstalost, přestože Gaius měl bratry, a svým strýcům jakoby na základě pověření zemřelého vyplatil fideikomisy a přijal od nich potvrzení. Když strýcové zjistili, že nebyl skutečným synem jejich bratra, ptali se právníka Modestina na radu, zda jej ještě mohou žalovat o vydání pozůstalosti, když už mu dali potvrzení o vypořádání. Modestinus řekl, že status toho, o němž by mohli dokázat, že není synem zůstavitele, se písemným potvrzením o přijetí fideikomisu nijak nepotvrdil. Avšak konečný úspěch ve sporu závisel na tom, zda se strýcům podaří dokázat, že uznaný syn nebyl synem skutečným.²²³

2. 2. 5. Spor dvou legatářů

V obdobné situaci jako spoludědicové jsou i spoluodkazovníci. Julián podává zprávu o případu, kdy byl legátem odkázán usufrukt dvěma osobám s uvedením, že „mají požívat totéž v průběhu

²²² D 17. 2. 65. 3. Dicimus dissensu solvi societatem: hoc ita est, si omnes dissentiunt. Quid ergo, si unus renuntiet? Cassius scripsit eum qui renuntiaverit societati a se quidem liberare socios suos, se autem ab illis non liberare. ...

²²³ D 22. 3. 15. Modestinus libro duodecimo responsorum. Quidam quasi ex Seia susceptus a Gaio Seio, cum Gaius fratres haberent, hereditatem Gaii invasit et fratribus eiusdem quasi ex mandato defunci fideicomissa solvit, cautionem accepit: qui postea cognito, quod filius fratris eorum non fuisset, quarebant, an cum eo de hereditate fratris possint, propter emissam manum ab eis quasi filio agere. ...

každého druhého roku“. Pokud by byli v testamentu uvedeni Titius a Maevius, bylo možno přiznat požívání nejdříve Titiovi a poté Maeviovi. Jestliže Titius v průběhu roku, kdy realizoval své poživací právo, nabyl k věci vlastnické právo, nebude moci požívání realizovat a v dalším roce bude požívání příslušet Maeviovi. Jakmile Titius vlastnictví převede opět na jinou osobu, vrátí se mu možnost požívání (elasticita věcných práv). Problém by mohl vzniknout, pokud odkazovací obrat zní „dávám poživací právo dvěma Titiům pro každý druhý rok“, musí se tito dva muži dohodnout, kdo začne požívat jako první. Jestliže se nedohodnou, budou si v realizaci práva konkurovat.²²⁴

²²⁴ D 7. 1. 34. pr.

2. 3. Spory mezi dědici a věřiteli/dlužníky zůstavitele

2. 3. 1. Postavení dědice vůči societas zaniklé smrtí jednoho ze společníků

V souvislosti se zkoumaným tématem nemůžeme opominout Pomponiem zaznamenanou kogentní právní reguli, podle které **nemůže po smrti jednoho ze společníků vstoupit na jeho místo dědic, a to ani tehdy, pokud si to společníci ve smlouvě výslovně ujednali.**²²⁵

Společenská smlouva se tedy smrtí společníka neodvratně ruší,²²⁶ ale vzájemná práva a povinnosti společníků z doby její existence **trvají nadále**, až do vyrovnání. K tomuto účelu slouží – zejména dědicům společníka a proti nim – *actio pro socio*, případně další žaloby, o kterých pojednáme níže. Zásadně platí, že pro použití *actio pro socio* nepostačuje spoluvlastnický vztah, ale musí existovat společenská smlouva.²²⁷ Pokud spoluvlastník (ne socius) sám vynaložil náklady nebo naopak přijal plody, nelze žalovat *actione pro socio*, ale nutno použít *actio familiae erciscundae* (pokud jde o spoludědictví), nebo *actio communi dividundo* (pro ostatní formy spoluvlastnictví).²²⁸

Společníci však jsou spoluvlastníky, řekněme specifickými, a mohou si vybrat, zda pro vymáhání nároků na úhradu nákladů nebo vydání plodů použijí *actio communi dividundo*, nebo *actio pro*

²²⁵ D 17. 2. 59. pr.

²²⁶ Pokud se zbylí společníci dohodnou na pokračování činnosti, není to už tatáž společnost, ale *societas nova*.

²²⁷ D 17. 2. 31.

²²⁸ D 17. 2. 34.

socio.²²⁹ Tyto žaloby stojí vůči sobě ve vylučující konkurenci, ale podáním žaloby *actio pro socio* nezaniká společníkům nárok na podání *actio communi dividundo*, pokud se jedná o přisouzení vlastnického práva, jež žalobou ze společenské smlouvy přisoudit nelze. Situace se řeší tak, že při podání druhé žaloby se odečítá hodnota přisouzeného ze žaloby první.²³⁰

Ačkoli ve prospěch vstoupení dědice nelze vložit platné ustanovení do společenské smlouvy (výjimka je možná jen u veřejné, tzv. vektigální, poplatkové *society*),²³¹ dědice společníka lze žalovat na dobromyslnost (cokoli vykonal proti *bona fides*)²³² a za nedbalé konání,²³³ za které by odpovídal zůstavitel (bývalý *socius*).²³⁴ Z principu univerzální sukcese vyplývá, že dědic přejímá nejen všechna aktiva zůstavitele, ale rovněž vstupuje do všech závazků, kde byl zůstavitel odpovědným nebo dlužníkem. V situaci, kdy zemřou všichni společníci zároveň (např. při ztroskotání lodi) a jejich dědicové se dohodnou, že ohledně dědictví uzavřou společenskou smlouvu, považuje se to za nový konsensus a majetek dosavadní *societas* se stává součástí *society* nové, aniž by se předchozí práva a závazky předtím vypořádaly.²³⁵

Pro ostatní situace platí, že co zemřelý *socius* započal, musí jeho dědic dokončit (odpovídá přitom za *dolus*, zlý úmysl). Vzniká otázka, zda specifickou činnost, ke které není dědic odborně způsobilý, musí vykonat sám (podle pravidel, která se vztahují na účastníky společenské smlouvy), nebo si na ni najmout jinou osobu, jež těmito

²²⁹ D 17. 2. 38. 1.

²³⁰ D 17. 2. 43.

²³¹ D 17. 2. 59. pr.

²³² *Bona fides semper praesumitur, nisi mala fide adesse probetur.* – Neprokáže-li se zlý úmysl, předpokládá se vždy jednání v dobré víře. K tématu viz sborník z II. konference právních romanistů ČR a SR s názvem *Bona fides* (eds. Bělovský, P., Skřejpek, M.), Univerzita Karlova, Vodňár: Praha 2000.

²³³ D 17. 2. 52. 3. (společníci nejsou odpovědní ze škody, kterou nezpůsobili nedbalostí nebo úmyslně).

²³⁴ D 17. 2. 35. – 36.

²³⁵ D 17. 2. 37.

kvalitami disponuje, nebo je této povinnosti zcela zproštěn. Hlavní argumenty pro rozhodování tvoří dvě hlediska: v jedné linii vůle a zájem společníků, v druhé linii dobromyslnost dědice. Pokud dědic v dobré víře dokončil zůstavitelem započatou činnost (jak je povinen), ale výsledek nebyl tak kvalitní, jak by jej vykonal zůstavitel, nelze po dědici žádat náhradu škody.

Přece jen však spravedlivější řešení je takové, na kterém se dědic se zbylými společníky domluví – nebudou zřejmě trvat na tom, aby dědic dokončil započaté jednání zůstavitele, i když není odborně způsobilý (to by bylo k jejich škodě), a budou souhlasit s náhradním provedením vybranou způsobilou osobou. Nastane-li situace, ve které je započatá činnost zemřelého tak jedinečná, že ji jiná osoba stejně kvalitně ani dokončit nemůže, zaniká zde dědicův závazek na základě obecných pravidel o zániku obligace z důvodu (nezaviněné) nemožnosti plnění. Navíc platilo, že společník mohl být odsouzen maximálně na to, co je schopen plnit.²³⁶ Tím spíše to platilo pro dědice, který se ve vztahu s bývalými společníky ocitl nečekaně a bez své vůle.

I dědic však při vypořádání majetku society vznáší své nároky, jako by je vznášel sám zemřelý společník. Ulpián zaznamenal případ²³⁷ této faktické societas: jeden muž se dohodl s jiným, aby prodal jeho perly za 10 penízů a přebytek si ponechal. Vzhledem k tomu, že druhý muž měl z této smlouvy prospěch, nemohlo se podle římského práva jednat o *mandatum* (příkazní smlouvu), jelikož to byla smlouva lukrativní (bez odměny pro příkazníka). V daném případě však příkazník určitou formu odměny získal, a proto byla taková situace podle okolností posuzována jako societas. Oba

²³⁶ D 17. 2. 67. 3.

²³⁷ D 17. 2. 44.

účastníci měli právo vymáhat vzájemné nároky *actione pro socio*.²³⁸ Stejná práva pak následovala i pro jejich dědice: dědic původního vlastníka perel mohl žádat vydání stanoveného zisku z jejich prodeje (včetně úroků z prodlení),²³⁹ dědic muže pověřeného prodejem mohl nárokovat náhradu důvodných nákladů spojených s provedením záměru.

Společník mohl být žalován už v době svého života pro odcizení společné věci *actione furti* (penální žalobou z krádeže), pokud konal *dolo malo* (ve zlém úmyslu), a zároveň pro stejnou věc i *actione pro socio*. Tyto dvě žaloby bylo možno užít současně, neboť se nerušily, a to, co bylo vymoženo jednou z nich, se z nároku u druhé žaloby neodečítalo.²⁴⁰ Vyplývá to z rozdílného charakteru obou žalob: *actio furti* je penální, tj. trestní žaloba, která směřuje na pokutu²⁴¹ za protiprávní jednání, zatímco *actio pro socio* je personální žaloba k vyrovnání vzájemných práv a povinností mezi společníky. **Rozdíl** nastává až v okamžiku, kdy posuzujeme postavení dědiců: společníci mohou žalovat dědice zlovolného společníka, jenž jim odňal společnou věc, pouze na vydání této věci (tj. v míře, v jaké se z protiprávního činu zůstavitele obohatil), nikoli na pokutu, která má být trestem pro pachatele.

Přestože se vzájemně nevyklučovala *actio furti* a *actio pro socio*, byla situace odlišná u konkurence *actio pro socio* a žalob reipersekutorních: šlo o žalobu *condictio ex causa furtiva*²⁴² (druhá žaloba z krádeže, nikoli však penální na pokutu, ale reipersekutorní

²³⁸ Pokud by nebyl případ prétozem posouzen jako *societas*, mohli by užít (poklasickou) *actio praescriptionis verbis*, což byla žaloba z netypické smlouvy (innominátního kontraktu). D 17. 2. 44. in fine.

²³⁹ D 17. 2. 60. pr.

²⁴⁰ D 17. 2. 45.

²⁴¹ Pokuta z krádeže se podle okolností případu pohybovala v rozsahu dupla až kvadrupla (dvojnásobku až čtyřnásobku hodnoty ukradené věci).

²⁴² Kondikce (*condictio*) se nazývají všechny žaloby, které vyplývají ze subjektivního nároku na vrácení bezdůvodného obohacení. Vyskytovaly se už v legisakčním řízení – jako *legis actiones per conductionem*. Blíže viz VÁŽNÝ, J. *Římský proces civilní*. Melantrich: Praha 1935, s. 21 an.

na vymožení věci) a *actio legis Aquiliae*, žalobu na náhradu škody. Škoda, kterou společník společnosti způsobil, ať vznikla samotnou krádeží společné věci, nebo poškozením takové věci, mohla být vymáhána pouze jednou žalobou – její výběr zůstal na žalobci.²⁴³ Specifická situace pak nastávala v případě, že společník neoprávněně uzurpoval výhradní moc nad společným otrokem – tehdy odpovídal podle Fabiova zákona²⁴⁴ a ani zde dědic nenesl odpovědnost za *crimen* zůstavitele, ale jen za majetkové obohacení, které eventuelně z tohoto protiprávního činu získal.

Obecně platí, že dědic může být ze společenské smlouvy žalován (a sám žalovat) vždy, když jde o zisk.²⁴⁵ Dědic se v podstatě po smrti společníka dostává na místo zemřelého, ale od okamžiku smrti společníka *societas* už neexistuje, takže nese zisk i ztrátu s bývalými společníky společně jakoby byl spoluvlastník.²⁴⁶ Je výslovně stanoveno, že dědic ohledně *society* není nástupcem zemřelého, ale odpovídá za to, co nabyl z vykonaného nebo započatého jednání zůstavitele, stejně jako společníci odpovídají vůči němu.²⁴⁷ Tak jako nebyl právním nástupcem společníka dědic, nebyl jím ani osvojitel společníka – přestože nad ním získal otcovskou moc, společníkem byl nadále ten, kdo uzavřel *societas*, neboť byl kladen důraz na to, že společníky si navzájem mohou být jen a pouze ti, kteří si své kolegy sami vybrali.²⁴⁸

Co však je zajímavé, je skutečnost, že **náklady, které vynaložil** společník (nebo jeho dědic) **na společnou věc po zániku *societas***, nemůže nikdo z nich vymáhat *actione pro socio*. Představme si

²⁴³ D 17. 2. 47. – 50.

²⁴⁴ Lex Fabia de plagiariis (asi 200 př. Kr.) trestal pokutou 50 tisíc sesterciů pachatele, který zotročil svobodného, naváděl cizího otroka k útěku nebo si osoboval moc nad cizím otrokem. *Plagium* = krádež lidí (viz BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. Panorama: Praha 1981, s. 254).

²⁴⁵ D 17. 2. 63. 8.

²⁴⁶ D 17. 2. 65. 2.

²⁴⁷ D 17. 2. 65. 9.

²⁴⁸ D 17. 2. 65. 11.

modelový případ: Dva společníci na základě společenské smlouvy provozují dopravu. První společník vložil své koně, druhý společník vůz a práci (řídí vůz jako kočí). První společník zemřel a o koně ve stáji se stará na své náklady dědic. Dědic není společníkem, nečiní tedy náklady na společnou věc k užitku společnosti, nemůže proto užít *actio pro socio*. Přesto by bylo nespravedlivé, aby náklady, které na společné koně vynaložil po dobu, než byl majetek ze *societas* vypořádán, nedostal uhrazeny. Paulus mu proto přiznává žalobu *actio communi dividundo*,²⁴⁹ kterou vymůže i úroky z prodlení.²⁵⁰

Postavení dědice ve vztahu k *societas* je nutno řešit i v jednom zcela specifickém případě, kdy daný subjekt nebyl dědicem společníka. Jednalo se o uzavření společenské smlouvy s podmínkou, že podíly jednotlivých společníků určí třetí osoba,²⁵¹ na níž se společníci dohodli. Ale co nastane v případě, že tato osoba zemře před tím, než podíly skutečně určí?²⁵² Bude dědic vstupovat na její místo (určovat podíly za ni), nebo je to úzce osobně vázaná povinnost, která na dědice (stejně jako např. manželská nebo otcovská moc a veřejný úřad nebo *ususfructus*) nepřechází? Na základě obecných zásad obligačního práva můžeme vyvodit, že pouze osoba, kterou si společníci konsenzem vybrali jako jedinečnou a důvěryhodnou, může tyto podíly určit. Vzhledem k tomu, že neexistuje záruka, že dědic arbitra disponuje stejnými kvalitami, pro které si arbitra společníci vybrali, nemůže dědic bez souhlasu všech společníků zastat tuto funkci zůstavitele. *Societas* v předmětném případě nevznikne, neboť smlouva sice byla platně uzavřena, ale splnění podmínky už nemůže nastat, takže účinnost smlouvy nenastane.

²⁴⁹ D 17. 2. 65. 13.

²⁵⁰ D 17. 2. 67. 2.

²⁵¹ *Boni viri arbitrium*, rozhodnutí spravedlivého muže, např. D 17. 2. 75.

²⁵² D 17. 2. 78.

2. 3. 2. Spory z neformálních úmluv

Neformální úmluvy (*pacta*) už v justiniánském právu získaly významnou právní ochranu. Pokud byla uzavřena úmluva o nevymáhání dluhu s podmínkou, že má být vymáháno od dědice, nebude moci dědic úspěšně použít námitku úmluvy (*exceptio pacti*), neboť takováto podmínka se u úmluvy připouštěla (není tedy považována za ujednání *contra legem*, *in fraudem legis* nebo *contra bonos mores*). Zůstavitel v tomto případě zanechal dědici pasivum, tj. dluh. Ovšem mohla nastat situace i situace jiná, kterou popisuje Paulus:

D 2. 14. 17. 4. Paulus ve třetí knize komentářů K ediktu:

Pokud byla uzavřena úmluva, že nebude soudně nic vymáháno ani ode mne ani od Titia, neprospěje to Titiovi, i kdyby se stal mým dědicem, protože toto (tj. neplatná úmluva ve prospěch třetího) nemůže být potvrzeno skutkem, který se stal po jejím uzavření. To píše Julián v případě otce, který se dohodl, že se od něj ani od jeho dcery nesmí nic soudně vymáhat, i kdyby se dcera stala později jeho dědičkou.²⁵³

Neformální úmluva o nevymáhání byla způsobem prominutí dluhu. Prominutí dluhu však na základě tohoto fragmentu musíme považovat za neúčinné pro dědice, takže i když dědic vstupuje do všech práv a povinností zůstavitele, jeho postavení se přesto významně mění. Skutečnost, že úmluva ve prospěch třetího byla neplatná, není však zřejmě pravým důvodem, proč je odmítnuta: dědic totiž po smrti zůstavitele není tzv. třetí osobou, ale je pokračovatelem samotného zemřelého.

²⁵³ Překlad s úpravou podle slovenského textu BLAHO, P., VAŇKOVÁ, J.: *Corpus iuris civilis – Digesta*, tomus I., Eurokódex, Bratislava 2008, s. 107 (dále jen BLAHO, VAŇKOVÁ – *Digesta*).

Skutečnost, že ani dcera nemohla být zbavena dluhu, jenž byl prominut zůstaviteli, svědčí spíše o tom, že *pactum* mělo velmi úzkou vazbu na osobu dlužníka, které bylo plnění prominuto. Rozhodně však fragment potvrzuje pravidlo, že *pactum de non petendo* (jakožto neformální právní úkon) nezpůsobovalo zánik pohledávky. Potvrzuje to i další Paulův text (úmluva syna neprospěje po synově smrti ani jeho otci, ani jeho dědici, protože jde o osobní dohodu).²⁵⁴ Nicméně ani potom nebyl právní spor zcela ztracen, pokud by protistrana jednala dolózně: dědici zůstala zachována námitka podvodu (*exceptio doli*).^{255, 256}

Dohodu, která spojuje věnné a dědické právo s úmluvami, představuje na konkrétním případě i Celsus:²⁵⁷ Děd slíbil jménem své vnučky, kterou měl od syna, věno a uzavřel neformální úmluvu, že věno nebude vymáháno ani od něj, ani od jeho syna. Pokud by věno bylo vymáháno od synova spoludědice, tento se nebude moci bránit námitkou neformální úmluvy, ale syn prospěch získá. Celsus takový přístup zdůvodňuje právním názorem, že je dovoleno postarat se pouze o jednoho dědice, aniž by stejná ochrana byla poskytnuta i dědicům ostatním. Zásada rovnosti dědiců v římském právu neexistovala.

Ohledně závaznosti pacta a jeho důsledků pro dědické právo nás Paulus informuje ještě o případě dvou bankéřů.²⁵⁸ Jeden z těchto dvou obchodních společníků uzavřel neformální dohodu s dlužníkem. Vznikla otázka, zda může dlužník (a jeho dědic) použít námitku úmluvy účinně i proti druhému bankéři (tj. věřiteli). Právní kapacity (Neratius, Atilicinus, Proculus i Labeo) se postavily za to, že druhému bankéři nemůže námitka škodit, protože v důsledku

²⁵⁴ D 2. 14. 21. pr.

²⁵⁵ Blíže viz Finazzi, G. *L'exceptio doli generalis nel diritto ereditario romano*. Padova: Cedam 2006.

²⁵⁶ D 2. 14. 21. 1. in fine.

²⁵⁷ D 2. 14. 33.

²⁵⁸ D 2. 14. 27. pr.

věřitelské solidarity mohl vymáhat celou sumu i sám. Tomuto druhu dohody se podobá i úmluva, podle které se budoucí dědic zavázal, že nebude vymáhat pozůstalost; jakmile se však dědicem stal, vymáhal jednotlivé věci. Protože takový postup byl zjevně *contra bonos mores*, byla druhému kontrahentovi (míněno účastníkovi úmluvy) povolena *exceptio pacti*.²⁵⁹

Úmluva byla považována za závaznou, i když byla uzavřena tacitně. Florentinus popisuje případ věřitele, který přijal od dlužníka úroky do budoucnosti. Tento úkon v sobě nese právní domněnku, že se mlčky domluvili na dočasném nevymáhání jistiny (tj. po tu dobu, které odpovídá suma přijatých úroků). S ní pak souvisí i fakt, že i když byla dohoda na jedné straně uzavřena jako neosobní a na druhé straně jako osobní (vázanou pouze na konkrétní osobu), budou mít dědici jak věřitele, tak dlužníka proti sobě navzájem stejné žaloby, jako samotní účastníci úmluvy.²⁶⁰

2. 3. 3. Vázanost dědice smlouvou zůstavitelova zástupce

Ulpianus podává zprávu, že dědic dlužníka je vázán dohodou, kterou uzavřel za zůstavitele (v pozici dlužníka) jeho správce s věřitelem.²⁶¹ Správce koupil zastavený pozemek od zástavního věřitele a dohodl, že pozemek bude vrácen dlužníkovi po odečtení plodů a uhrazení zbylého dluhu. Po smrti zůstavitele i správce nechtěl dědic tuto dohodu plnit neboť nebyla uzavřena zůstavitelem. I v tomto případě však byl dědic odsouzen k soluci závazku.

²⁵⁹ D 2. 14. 27. 8.

²⁶⁰ D 2. 14. 57.

²⁶¹ D 2. 14. 52. 1.

2. 3. 4. Smluvní a procesní vztah, který na dědice nepřechází

Jakkoli platí základní pravidlo, že dědic vstupuje do všech vztahů zemřelého na jeho místo, není ani v obligačních vztazích, kde bývá uplatňováno nejčastěji, bez výjimky. U *actionis exercitoriae* (žaloby z provozování loďarství) není možno žalovat o náhradu škody z objektivní odpovědnosti za přijaté věci při provozování specifických živností, jejichž obvyklou součástí je vnášení věcí. Ulpián tvrdí, že přestože jsou tyto žaloby prétorského práva, jsou časově neomezené, ale nelze je užít proti dědici. Stejně tak nebude moci být podána ani žaloba z *peculia* proti vlastníkovi otroka, který *peculium* provozoval a zemřel. Ale na druhou stranu – pokud otrok nebo syn pod otcovskou mocí provozují loď, hostinec, nebo stáj se souhlasem vlastníka, musí této žalobě podléhat, protože převzali odpovědnost za všechny možné škody, které se tam stávají.²⁶²

Pokud byla vznesena věcná žaloba proti zůstaviteli ještě za jeho života, ale on před rozhodnutím zemřel, bude sice dědic držitele rozsudkem osvobozen, pokud věc nedoručí, ale pokud zemřelý před vznesením žaloby způsobil škodu, bude škoda předmětem odsouzení, jež se bude vztahovat i na dědice.²⁶³ Dědici totiž prospívá držba předchůdce, ale škodí mu negativní následky, které předchůdce způsobil. Oproti jiným držitelům má však dědic významnou výhodu v tom, že ostatní mohou žádat věcnou žalobní ochranu jen tehdy, když někdy dříve věc v držbě měli (např. kupující pole smí žalovat věcnou žalobou až tehdy, když bylo pole odevzdáno a potom původní držba zanikla). Dědic však veškeré součásti pozůstalosti směl žalovat věcnými žalobami, přestože fyzicky do té doby držbu nezískal.²⁶⁴ Vindikovat lze totiž oprávněně nejen to, co je

²⁶² D. 4. 9. 7. 6.

²⁶³ D 6. 1. 42.

²⁶⁴ D 6. 1. 50.

již ve vlastnictví žalobce, ale i to, k čemu lze vlastnické právo získat nárokem po splnění podmínky, např. podmínky odkazu.²⁶⁵

2. 3. 5. Spor proti dědici držitele

Pokud je však dědic žalován věcnou žalobou, ve které nastupuje na místo držitele, nebude posuzováno jen jednání zůstavitele, ale soudce musí přihlédnout i k dědicově nedbalosti nebo zlému úmyslu.²⁶⁶ Ochrana dědici se poskytuje podle Juliánovy zprávy tehdy, pokud držitel pozemku před litiskontestací podvodně opustil držbu: nesmí proti němu být vedena věcná žaloba, ale může být žalován na vydání protiprávně nabytého obohacení.²⁶⁷

Ve sporu, kde je více dědiců, ale jen jeden má spornou držbu, nemusí být žalováni všichni spoludědicové: pasivní procesní legitimace je přiznána i samotnému držiteli a on sám (ač je spoludědicem) bude odsouzen na celek (pozemek).²⁶⁸

Ulpian podává zprávu o vytváření silnějšího práva mezi dvěma osobami, kterým byla v důsledku dědických změn prodána tatáž věc. Jeden muž koupil od Titia Semproniovův pozemek, zaplatil jej a byl mu předán. Potom se Titius stal Semproniovým dědicem a prodal pozemek jinému subjektu. Oba nabyvatelé jsou v nepříznivé právní situaci. Pokud by byl případ posuzován striktně podle práva, byl pozemek platně prodán až druhému nabyvateli. Přesto však Ulpian říká, že silnější postavení má mít první kupec: i kdyby jej žaloval sám prodávající (tj. Titius), bude odražen námitkou (*exceptio rei venditae ac traditae* – námitka věci prodané a předané). Pokud by

²⁶⁵ D 6. 1. 66.

²⁶⁶ D 6. 1. 51.

²⁶⁷ D 6. 1. 52.

²⁶⁸ D 6. 1. 55.

převodce zůstal vlastníkem a žaloval za sebe, byl by odražen námitkou podvodu (*exceptio doli*).²⁶⁹

Souvislost s tímto postupem má i možnost uplatnit tzv. publiciánskou žalobu, která slouží k ochraně subjektu, jenž oprávněně nabyl od nevlastníka a dosud nevydržel kvíritské vlastnické právo. V případě posuzování nároku dědice, který do této situace nastoupí k okamžiku smrti držitele, už není rozhodující dobrý nebo zlý úmysl, jenž rozhoduje o oprávněnosti ochrany u držitele původního. Naopak pokud předchůdce dědice nenabyl věc v dobré víře (*bona fide*), neprospěje dědici jeho dobrá víra v žádném případě.²⁷⁰ Publiciánská žaloba je nepoužitelná v situaci, kdy koupená věc byla odevzdána kupujícímu, nebo jeho dědici.²⁷¹ Pokud však někdo koupil pozůstalost a chce vymáhat její součást, která už mu byla odevzdána, Neratius publiciánskou žalobu přiznává.²⁷²

2. 3. 6. Náhrady škod podle Akviliova zákona

Ulpián podává zprávu o sporném případě, kdy vznikla otázka, zda usmrcení otroka patřícího do pozůstalosti, jež zatím nemá vlastníka (*hereditas iacens*) lze žalovat podle Akviliova zákona²⁷³ o náhradě škody.²⁷⁴ Celsus rozhodl spor tak, že záměrem zákona bylo nahradit škody vlastníkovi, kterému vznikly. Za vlastníka tedy bude považována samotná pozůstalost coby majetkový celek speciálního charakteru. Po převzetí pozůstalosti (tj. po adici) může vznést žalobu i sám dědic.

²⁶⁹ D 6. 1. 72.

²⁷⁰ D 6. 2. 7. 12.

²⁷¹ D 6. 2. 9. pr.

²⁷² D 6. 2. 9. 3.

²⁷³ Podrobněji např. ANTALOVÁ, B. *Klauzula mortis causam praestare v nepravnických textoch a v lex Aquilia*. In: *Římské právo a nepravnické prameny*. (eds. R. Veselá, K. Schelle). Sborník z konference. PF MU: Brno 2004, s. 29 – 33.

²⁷⁴ D 9. 2. 13. 2.

Jestliže došlo k usmrcení testamentárně odkázaného otroka, bude od okamžiku převzetí pozůstalosti dědice náležet žaloba z Akviliova zákona odkazovníkovi, pokud však nepřijal odkaz až po smrti otroka. Pokud totiž odkaz před smrtí otroka odmítl, Julián předává žalobu dědici.²⁷⁵ Usmrtil-li však otroka sám dědic, žaloba se vrací k odkazovníkovi.²⁷⁶ V situaci, kdy testamentárně ustanoveným dědicem měl být smrtelně zraněný otrok, v této chvíli zůstavitelem propuštěný, nemohl jeho dědic žalobu z akvilského zákona použít.²⁷⁷

Pokud dojde k usmrcení otroka, který byl ustanoven za dědice, připojuje se k žalobě na náhradu škody *de lege Aquilia* i ocenění této pozůstalosti. Pán otroka totiž přišel o majetek, který by mu připadl. Julián vysvětluje podrobnosti: Pokud testátor v testamentu činí otroka svým dědicem zároveň s jeho propuštěním, nebude součástí náhrady škody hodnota uniklého dědictví, protože pozůstalost by získal osvobozený otrok a nikoli jeho bývalý pán. Pokud bude vlastník ustanoven dědicem pod podmínkou, že propustí Sticha a Stichus byl usmrcen po zůstavitelově smrti, bude součástí náhrady škody jak hodnota usmrceného otroka, tak ocenění hodnoty pozůstalosti (*lucrum cessans* – ušlý zisk), protože v důsledku protiprávního usmrcení otroka není možno podmínku splnit. Pokud však byl otrok usmrcen ještě během zůstavitelova života, přestává působit nárok na ocenění pozůstalosti, neboť hodnota otroka se určuje zpětně podle toho, jakou nejvyšší hodnotu měl v posledním roce. Proto pokud někdo uřízl palec cennému otrokovi – umělci (malíři) a někdo jiný ho v následujícím roce usmrtil, bude hodnota otroka posuzována podle stavu, než ztratil prst.²⁷⁸

²⁷⁵ D 9. 2. 13. 3.

²⁷⁶ D 9. 2. 14.

²⁷⁷ D 9. 2. 15. 1. *in fine*.

²⁷⁸ D 9. 2. 23.

Situace však mohla probíhat i v poněkud modifikované podobě: Iulianus píše o otrokovi, který byl tak zraněn, že bylo jisté, že zemře. V mezidobí byl ustanoven dědicem a později zemřel v důsledku úderu ještě od další osoby. Vzniká otázka, koho je možno žalovat z usmrcení otroka? Všeobecně toho, kdo přivodil příčinu smrti. Ale podle akvilského zákona odpovídá jen ten kdo tuto příčinu přivodil přímým použitím násilí, tak říkajíc vlastní rukou. Za odpovědného se nepovažuje jen ten, kdo svým protiprávním skutkem okamžitě zbavil otroka života, ale i ten, kdo způsobil zranění, z něhož se nelze zotavit. Pokud tedy někdo způsobil smrtelné zranění a druhý opět, přičemž v důsledku druhého útoku zemřel otrok dříve, budou podle akvilského zákona odpovědní oba útočníci. Stejně se nahlíželo na případ, když otroka smrtelně zranilo více lidí, ale nedalo se zjistit, či rána otroka usmrtila.²⁷⁹

Ocenění škody za usmrcení otroka ale neponesou všichni útočníci stejnou měrou. První útočník zaplatí nejvyšší hodnotu za poslední rok od zranění zpětně; pozdější útočník nejvyšší sumu, za kterou mohl být otrok prodán v roce předcházejícím dni smrti. V tom totiž bude započtena i **hodnota dědictví**. Sám autor tohoto právního názoru se hájí, že pokud by někdo viděl tento postup jako nesmyslný, měl by uvážit, že varianta odpovědnosti jen jednoho útočníka, nebo žádného, by byla ještě nesmyslnější, neboť není myslitelné, aby zločiny zůstaly nepotrestány; ba i kdyby se nám zdálo, že rozhodnutí je málo logické, předkládá nám Iulián k úvaze informaci, že v civilním právu bylo mnohé přijato v rozporu s logikou právní argumentace, protože společný prospěch byl důležitější hodnotou.²⁸⁰

Náhrada za škodu na zděděných věcech přísluší dědici podle akvilského zákona i tehdy, když k ní došlo v době, **než dědic**

²⁷⁹ D 9. 2. 51. pr. – 1.

²⁸⁰ D 9. 2. 51. 2.

převzal pozůstalost, ale testátor již byl mrtev. Akvilská žaloba přechází na dědice fikcí. Analogicky se tu použije argumentace, že i ten, kdo byl v zajetí, má právem postliminia možnost obnovit své nároky. Všechny nároky se pak posuzují podle toho, že jestliže v mezidobí mezi smrtí zůstavitele a převzetím pozůstalosti dědicem někdo pozůstalostní věci poškodí, odpovídá za škody vždy, když koná něco zakázaného, ale i tehdy, když si musel být vědom toho, že pokud by o jeho činnosti věděl ten, komu bude pozůstalost patřit, tak by to zakázané bylo.²⁸¹

2. 3. 7. Náhrada za zničení testamentu

Ulpián zkoumal otázku, zda žaloba z akvilského zákona za protiprávně způsobenou škodu náleží ustanovenému dědici proti osobě, která zničila testament. Uvádí názor Marcellův, že nenáleží, protože není možno provést ocenění škody. Ulpiánovi se to zdálo správné z hlediska zůstavitele, protože jeho majetkový zájem není možno ocenit, ale z hlediska dědice a odkazovníků je situace odlišná. Použil zde výstižný obrat: „pro ně je testament téměř směnkou.“ A Marcellus psal, že za zničenou směnku žaloba na náhradu škody podle akvilského zákona náleží. Pokud tedy někdo zničil u něj uložené testamentární listiny, nebo je přečítal (což znamená, že musel rozlomit pečeti), je lépe vznést proti němu žalobu *in factum* nebo žalobu z urážky (*actio iniuriarum aestimatoria*), pokud zveřejnil tajemství ze závěti proto, aby znevážil zůstavitele.²⁸²

Mohou se však vyskytnout i případy, kdy může být někdo za zničení listin odpovědný z krádeže, nebo (jen) z protiprávního způsobení škody. Při rozlišování těchto dvou variant rozhoduje

²⁸¹ D 9. 2. 43.

²⁸² D. 9. 2. 41. pr.

úmysl pachatele.²⁸³ Kdo však zničil u něj uložený testament tak, že ho nelze přečíst, odpovídá i *actione depositi* (z úschovy) a z žaloby na předložení (*actio ad exhibendum*), protože buď vrací nebo předkládá poškozenou věc. Z téhož důvodu náleží dědici i žaloba podle Akviliova zákona.²⁸⁴

2. 3. 8. Kondikce z krádeže

Z krádeže vznikaly zásadně dva žalobní nároky: jeden poenální (na duplum až kvadruplum podle způsobu provedení krádeže) a jeden kondikční (vymáhající samotnou odcizenou věc). Pokud zloděj vyrovnal pokutu (nebo někdo za něj), rušila se žaloba z krádeže (*actio furti*), ale nikoli *condictio furtiva*. Navíc obě žaloby mohly být použity i současně (místo kondikce mohl vlastník použít i reivindikaci nebo *actio ad exhibendum*).²⁸⁵

Na rozdíl od poenální žaloby, která stíhala jen pachatele, byla kondikce z krádeže pasivně zděditelná (ostatně i aktivně). Ulpian popisuje případ, kdy kondikce vůči ukradené věci postihuje i dědice zloděje, a to i za situace, ve které fakticky k obohacení dědice nedošlo, neboť odcizený otrok již zemřel, a je lhostejné, zda ještě před tím, než pozůstalost nabyt dědic, nebo až poté.²⁸⁶ Dědic je rovněž v nevýhodné pozici, pokud se k němu dostala jen část odcizené věci: i v této situaci odpovídá za celou věc. Pouze pokud by byl spoludědicem, zmenšila by se jeho odpovědnost přiměřeně velikosti jeho podílu.²⁸⁷

Dostane-li se dědic do obrácené situace, tj. je dědicem vlastníka, jemuž byla věc odcizena, bude mu aktivní procesní legitimace

²⁸³ D 9. 2. 41. 1.

²⁸⁴ D 9. 2. 42.

²⁸⁵ D 13. 1. 7. pr. a 1.

²⁸⁶ D 13. 1. 7. 2.

²⁸⁷ D 13. 1. 9.

odepřena, pokud zůstavitel odcizenou věc v testamentu odkázal nejen samotnému zloději, ale i komukoli jinému. Ulpian to vysvětluje tím, že vlastnické právo se jednáním poručitele ztratilo.²⁸⁸

Julián popisuje důsledky procesních okamžiků (zejména litiskontestace) na možnost použití žalob z krádeže. Byl ukraden otrok, jenž byl předmětem podmíněného odkazu, v době před splněním výminky. Tehdy přísluší dědici kondikce. Pokud se podmínka splnila po litiskontestaci, žalovaný byl osvobozen, jako by odcizený otrok byl podmíněně propuštěn na svobodu a podmínka se splnila. Žalobce totiž ztrácí právní zájem na vymáhání věci (přestala být v jeho vlastnictví i bez přičinění zloděje). Pokud by však rozsudek byl vynesena ještě před splněním výminky, soudce musí věc ocenit podle její skutečné tržní hodnoty.²⁸⁹

2. 3. 9. Spory ze smluv

Ohledně zástavní smlouvy (*pignus*) vázané na půjčku (*commodatum*)²⁹⁰ se postupovalo následujícím způsobem: I když jeden ze spoludědiců dlužníka splnil svůj podíl pohledávky, může být zastavená věc prodána, neboť je uhrazena pouze část dluhu.²⁹¹ V případě opačném, tj. když dědic věřitele chce prodat zástavu, může to učinit, pokud zůstavitel uzavřel s dlužníkem dohodu o prodeji zástavy (propadná zástava). U této dohody platilo, že pokud dlužník povolil zástavu při nesplnění pohledávky prodat, týká se to i vedlejších pohledávek, např. nesplacených úroků nebo neuhrazení nutných nákladů vynaložených na předmět zástavy věřitelem.²⁹² Má-li věřitel více dědiců a podíl na podíl z pohledávky je splněn jen

²⁸⁸ D 13. 1. 10. 3.

²⁸⁹ D 13. 1. 14. pr.

²⁹⁰ Podrobněji o *commodatu* např. HAUSMANINGER, H., BLAHO, P. *Praktické případy z římského práva*, 3. vydání. Iura Edition, Bratislava 2009, s. 138 an.

²⁹¹ D 13. 7. 8. 2.

²⁹² D 13. 7. 8. 4.

jednomu z nich, nesmí tím ostatní spoludědicové utrpět újmu a jsou proto oprávněni prodat celou zástavu a nabídnout dlužníkovi, že mu vrátí to, co splnil jejich spoludědici.²⁹³

Modestinus popisuje důsledky omylu při *mutuu* (zápůjčce), k němuž bylo místo úroků sjednáno dočasné poživací právo. Gaius Seius si půjčil peníze od Lucia Titia a zastavil za ně svůj pozemek. Později uzavřeli dohodu, že věřitel bude mít jako kompenzaci za poskytnutí svých peněz určitý čas tento pozemek v držbě. Když však před uplynutím stanoveného času zřizoval věřitel testament, určil jednoho ze svých synů jako dědice onoho pozemku se slovy: „který jsem koupil od Gaia Seia“, ačkoli pozemek nekoupil. Tento testament však kromě jiných svědků podepsal i Gaius Seius. Vznikla otázka, zda si tím uškodil, pokud neexistoval doklad o prodeji, ale jen dohoda o požívání. Herennius Modestinus potvrdil, že smlouva o zástavě zůstává platná, i když dlužník podepsal testament s uvedením informace o prodeji pozemku.²⁹⁴ Mezi ním a dědicem věřitele zůstává tedy zachován vztah vlastníka (Gaia Seia) a poživatele (dědice věřitele). Jakmile dlužník uhradí dluh, dědic věřitele se musí požívání vzdát a pozemek se nestane jeho vlastnictvím.

Vztah mezi dědicem ručitele (*fideiussor*) a dlužníkem z mandata (příkazní smlouvy) řeší Ulpián: Dědic ručitele, který zaplatil dluh, má vůči dlužníkovi žalobu z příkazní smlouvy (*actio mandati*). Ale pokud prodal pozůstalost a kupec již zaplatil, je otázka, zda stále zůstává dědici žaloba z mandata. Ulpián cituje Juliánův názor, že dědic má žalobu z příkazní smlouvy proto, že odpovídá podle žaloby z koupě (*actio empti*) kupci pozůstalosti za evikci, tj. musí mu postoupit všechny žaloby k ochraně před nároky jiných osob a pro řádné užívání nabytého majetku. Pokud má ručitel dva dědice,

²⁹³ D 13. 7. 11. 4.

²⁹⁴ D 13. 7. 39.

z nichž jeden odkoupí druhou část od spoludědice a zaplatí věřiteli vše, za co zemřelý odpovídal z titulu ručitelství, bude spoludědic povinen postoupit mu žaloby, a tedy odkupující dědic má vůči dlužníkovi žalobu z příkazní smlouvy.²⁹⁵

Koneckonců mandátní smlouva se sice smrtí příkazce ruší, ale závazkový vztah trvá, takže splnění zakládá nárokový vztah i mezi dědicem a kontrahentem z mandata. Pokud jeden účastník mandátní smlouvy vyzve svého dlužníka, aby zaplatil Titiovi a dlužník po příkazcově smrti, protože o ní neví, zaplatí, nemůže být dědicem žalován.²⁹⁶ I smrté pověřence, kterému byl udělen mandát, smlouva zaniká, pokud ovšem ještě nezačal pověření vykonávat. Pokud by za něj v takovém případě jeho dědic příkaz splnil, nemohl by získat žalobu z příkazní smlouvy. Náklady, které by vynaložil na vykonání výzvy dobromyslně, by mu však nahrazeny musely být.²⁹⁷

Příkazní smlouva mohla vzniknout i před přijetím pozůstalosti. Byl-li někdo vyzván mandantem, aby přezkoumal cenu pozůstalosti a sám pozůstalost koupil s tím, že cena je nepatrná, vznikne žalovatelný závazek jak z kupní smlouvy, tak ze smlouvy příkazní. Analogicky se vychází z případu, ve kterém je mandatář vyzván, aby přezkoumal majetkové poměry dlužníka, kterému chce mandant půjčit peníze, a on podá zprávu, která v rozporu s pravdou způsobí škodu věřiteli (mandatář podvodně informuje mandanta, že dlužník je solventní a spolehlivý).²⁹⁸

Také Afrikanus zaznamenal zajímavý případ příkazu v dědickém právu: Příkazce vyzval dědice jistého podílu, aby mu koupil pozemek, který byl součástí pozůstalosti a dědic příkaz splnil. Na podíly spoludědiců se vztahuje nepochybně žaloba z příkazní

²⁹⁵ D 17. 1. 14.

²⁹⁶ D 17. 1. 26. pr. a 1.

²⁹⁷ D 17. 1. 27. 3. a 4.

²⁹⁸ D 17. 1. 42.

smlouvy, ale u podílu kontrahenta-dědice vznikla pochybnost, zda žalovat ze smlouvy příkazní, nebo kupní. Na tento podíl byla totiž uzavřena tzv. podmíněná kupní smlouva; byla tedy dědicům přiznána žaloba z kupní smlouvy.²⁹⁹

Scaevola zaznamenal případ propojení dědických nároků s mandátní smlouvou a věnem: Titius napsal mladému muži, který si chtěl vzít jeho chráněnkou, dopis tohoto znění:³⁰⁰ „Titius zdraví Seia. Sempronia je blízká mém srdci, to už jistě víš. A protože si přeji, aby se stala tvou ženou, chtěl bych tě ujistit, že uzavíráš manželství odpovídající tvé důstojnosti. A i když vím, že Titia, matka dívky, ti slíbí dostatečné věno, přesto chci i sám, abych tvé smýšlení více naklonil svému domu, a neváhám přijmout ručitelskou odpovědnost. A proto věz, že cokoli ti z tohoto důvodu slíbí, za to já sám ručitelsky odpovídám, že to neporušené získáš.“ Potom Titia, která nedala Seiovi příkaz, ani nepotvrdila to, co napsal, slíbila Seiovi věno. Vznikla právní otázka, zda může Titiův dědic, který na výzvu Seia plnil, žalovat dědice Titie žalobou z příkazní smlouvy. Podle Scaevolova dobrozdání nemůže. Hledala se ještě odpověď na otázku, zda tedy je přípustná alespoň žaloba ze správy cizích záležitostí bez pověření (*negotiorum gestio* – nepřikázané jednatelství), a i tato možnost byla zamítnuta. Titius totiž v dané věci nejednal ve prospěch Titie, ale proto, že se chtěl starat o její dceru. Závěr takových právních úvah pak vedl k tomu, že manžel dívky, který by žaloval příkazce (nebo jeho dědice), bude ve sporu úspěšný.³⁰¹

²⁹⁹ D 17. 1. 34. 1.

³⁰⁰ Český překlad upraven podle slovenské edice CIC překladatelů Blaho – Vaňková.

³⁰¹ D 17. 1. 60. pr. a 1.

2. 3. 10. Spory z deliktu: Urážka zůstavitele

Pokud se jedná o iniurii (bezpráví; v užším smyslu urážka), pak může dědic získat aktivní procesní legitimaci nejen tehdy, když pokračuje ve sporu, který začal zůstavitel (ale urážka se musela týkat celé rodiny, nikoli úzce osoby zůstavitele), ale i tehdy, pokud je zůstavitel urážen po smrti – jak slovně, např. hanebnými řeči na pohřbu, nebo fyzicky – degradujícím zacházením s tělem. Dědic musí mít možnost hájit úctu a vážnost zemřelého. I v situaci, když někdo brání vydat tělo zesnulého dědici, dopouští se iniurie. Od okamžiku, kdy na dědice přejde pozůstalost, bude moci užít *actio iniuriarum* proti hanobiteli zůstavitelovy cti. Zůstavitel může být urážen i protiprávním skutkem proti jeho otrokovi (a to jak za zůstavitelova života, tak i po smrti). Otok patří do pozůstalosti a na základě této skutečnosti může dědic žalovat proti urážce zůstavitele.³⁰²

Záležitost může být komplikovanější, pokud útočník uhodí otroka (s úmyslem urazit jeho pána – to je základní znak skutkové podstaty iniurie) ještě před tím, než dědic nabude pozůstalost, ale již poté, co zůstavitel zemřel, a jedná se o otroka, který byl testamenem propuštěn na svobodu. Labeo dal dobrozdání, že pokud se útok udál před převzetí pozůstalosti dědicem, může dědic žalovat žalobou z dědictví. Pokud však již poté, co k přechodu dědictví došlo, je to okamžik, kdy otrok nabyl svobodu a – ať už o tom dědic věděl, nebo ne – žalobu proti útočnickovi podat nemůže.³⁰³ Dědic uraženého (stejně jako sám uražený) rovněž nemůže použít žalobu z urážky proti osobám, které se jí dopustily formou tzv. *convicia*, tj. všeobecného pokřiku (např. skandující dav).³⁰⁴

³⁰² D 47. 10. 1. 6.

³⁰³ D 47. 10. 1. 7.

³⁰⁴ D 47. 10. 15. 14.

2. 3. 1. Spory z deliktu – vyloupení pozůstalosti

Speciální žalobu *actio expilatae hereditatis* (proti vyloupení, rozkradení, kořistění z pozůstalosti) má dědic tehdy, pokud není možná žaloba z krádeže. Ulpian vysvětluje, že předtím, než dědic vstoupí do majetku zůstavitele, bude jeho žaloba nedůvodná, ale jakmile se stane skutečným vlastníkem pozůstalosti, může žádat rozmnožení (vyloupeného) majetku touto žalobou. Pro tato řízení existovalo speciální pověření soudní pravomoci správců provincií, kteří je zahahovaly, nebyl-li možný postih pro krádež.³⁰⁵

2. 4. Spory mezi dědicem a odkazovníkem

2. 4. 1. Neformální úmluva mezi dědicem a odkazovníkem

Tryphoninus s odkazem na sbírky císařských konstitucí připouští platnou neformální úmluvu (*pactum*) mezi dědicem a legatářem, jejímž obsahem bylo umožnit dědici, aby neposkytl záruku (*satisdatio*) pro zabezpečení vydání předmětu legata. Prominutí (odpuštění) poskytnutí záruky, které neformální úmluvou poskytl dědici legatář, už nemohlo být platně odvoláno, ani když legatář své laskavosti později litoval.³⁰⁶

2. 4. 2. Odkaz usmrceného otroka

Marcelus podává zprávu o zůstaviteli, který odkázal otroka Sticha Titiovi a Seiovi. Seius se rozhodoval, zda přijme odkaz a když Titius vznesl věcnou žalobu na vydání odkazu, Stichus byl usmrcen.

³⁰⁵ D 47. 19. 2. pr. – 1.

³⁰⁶ D 2. 14. 46.

Poté Seius odkaz odmítl. Vznikla otázka, zda může Titius žalovat z akvilského zákona; zda tedy nabyl dokaz i sám, nebo ne. Marcellovo dobrozdání svědčí ve prospěch Titia: může žalovat, jako by byl otrok odkázán jen jemu samému.³⁰⁷ Titius totiž nemůže žalovat dědice o vydání náhrady za usmrceného otroka, protože když jeden ze spoluodkazovníků odkaz odmítne, jako by nebyl učiněn.³⁰⁸

2. 4. 3. Rozdíl mezi mandatem k dědictví a k odkazu

Mandatum mohlo být někdy použito i pro zajištění záruky proti škodě (*cautio*). Jestliže dědic nebyl ochoten bez zřízení záruky převzít dědictví, mohla mu být zajištěna právě příkazní smlouvou, ke které bude patřit i žaloba z mandata. Pokud však někdo vyzve jiného, aby neodmítl odkaz, situace byla významně odlišná: Julián to vysvětluje tím, že odkaz nikdy nemá být ke škodě, zatímco pozůstalost může být i pasivní, a že všechny smluvní vztahy, ve kterých je možno někoho zavázat ručením, obsahují i závazky z příkazní smlouvy. Nerozlišovalo se ani, zda ručitelství bylo zřízeno formálním prohlášením v přítomnosti ručitele, nebo zda jiným, neformálním či tacitním způsobem. Situace, kdy na výzvu věřitelů převzal dědic pozůstalost podezřelou z předlužení, byla dosti častá a nepochybovalo se o tom, že věřitelé odpovídají dědicům žalobou z příkazní smlouvy.³⁰⁹

2. 4. 4. Dědic versus nepravý odkazovník

Existují i spory, ve kterých stojí proti sobě dědic, který se mylně domníval, že je obtížen odkazem, a odkazovník, který takovýto

³⁰⁷ D 9. 2. 34.

³⁰⁸ D 9. 2. 36. pr.

³⁰⁹ D 17. 1. 32.

odkaz přijal. I když dědic v mylném přesvědčení něco prodal, což by jinak neučinil, nelze jej žalovat z kupní smlouvy, protože by zvítězil námitkou podvodu (*exceptio doli*). Stejným způsobem mu bude poskytnuta ochrana, pokud v mylném domnění svého neexistujícího závazku slíbí poskytnutí odkazu stipulací. Pomponius mu dokonce přiznává kondikci s neurčitým předmětem (*incertum*).³¹⁰

2. 4. 5. Dokazování dvojího nároku z testamentu a kodícilu

Podle Celsovy zprávy máme dochován případ, kdy odkazovník z testamentu získal nárok na 500 (zlatých), a stejná částka mu byla přiřčena ještě v dodatku k závěti (kodícilu). Spor mezi dědicem a odkazovníkem spočíval v tom, zda je odkaz dvojnásobný, nebo zda zůstavitel jen zopakoval, co zapomněl, že již odkazovníkovi připsal. Ponese tedy důkazní břemeno žalobce, nebo žalovaný? Na první pohled se zdálo, že spravedlivější (v souladu s *aequitas*), aby svůj nárok prokázal odkazovník, protože byl žalobcem a tvrdil. Celsus však povrdil, že ve skutečnosti se někdy vyžadují důkazy i od žalovaného; a to podle analogie s dlužníkem: pokud je vymáhán dluh a dlužník tvrdí, že peníze zaplatil, musí to sám dokázat, nestačí popření. Pokud tedy žalobce-odkazovník předkládá dvě listiny, které osvědčují jeho nárok, musí dědic soudci dokázat, že druhá je bezpředmětná.³¹¹

2. 4. 6. Důkaz při odkazu cizí věci

Marcianus předložil stanovisko, podle kterého důkazní břemeno u odkazu cizí věci nesl odkazovník jako žalobce. Pokud totiž

³¹⁰ D 19. 1. 5.

³¹¹ D 22. 3. 12.

zůstavitel o této skutečnosti, že odkazovaná věc není jeho, nevěděl, nebyl odkaz platný. Dědic žalobcem nebyl (pouze odmítl odkaz vydat), takže jeho pozice byla značně jednodušší.³¹²

2. 4. 7. Mlčky odstoupený fideikomis

Díky Papinianově zprávě je nám znám i případ Proculy, která během bratrova života nikdy nepožadovala vyplacení fideikomisu, kterým jí byl bratr povinován. Po jeho smrti však uplatnila tento nárok (a obnos byl prý značný) vůči bratrovým dědicům. Soudce stál před těžkou otázkou, a protože spor proběhl v době císařské, bylo možno požádat o vyjádření přímo císaře. Tímto císařem, který záležitost přezkoumal, byl Commodus. Okolnosti zkoumal skutečně zevrubně, a zejména na základě toho, že během celého bratrova života Procula nejen neprojevila o fideikomis zájem, ale ještě bratrovi poskytovala četné dary, vyvodili právníci závěr, že její jednání lze klasifikovat jako tacitně odstoupený nárok. Procula tedy ve sporu s bratrovými dětmi prohrála.³¹³

2. 4. 8. Dědic vs. usufruktář

Jestliže zůstavitel nařídil testamentem odkaz usufruktu pro konkrétní osobu, pak to může podle Gaia učinit ke každému hmotnému předmětu, aniž by se dědic mohl bránit. Avšak dědic není povinen nic konat, kromě toho, aby umožnil odkazovníkovi přístup k předmětu požívacího práva. Povinnost snášet cizí usufrukt však musí dědic nést i tehdy, když nebylo užívací právo

³¹² D 22. 3. 21.

³¹³ D 22. 3. 26.

zřízeno testamentem, ale už dříve úmluvou nebo stipulací, byť by obsahovala odkládací doložku k okamžiku smrti zůstavitele.³¹⁴

I legatář však je ve svých právech omezen některými praktickými okolnostmi: jestliže je mu např. odkázáno právo využívat služeb otroka, říká Pomponius, že to nesmí učinit dříve, než dítě překročí dětský věk a bude moci pracovat přiměřeně svému věku.³¹⁵

2. 4. 9. Odkaz usufuktu

Je-li závětí legatáři odkázáno poživací právo (*ususfructus*), náleží veškerý zisk z předmětu odkazu usufuktáři. Dědici zůstává *nuda proprietas* (holé vlastnictví). Ale protože by bylo nespravedlivé, aby všechny výhody měl legatář a všechny nevýhody dědic (vlastník), může dědic legatáře žalovat, pokud věc neudrzuje v dobrém stavu. Celsus uvádí příklad s domem: usufuktář musí dům opravit, ale pouze tak, aby jej udržel v dobrém stavu: cokoli by bylo zničeno (nebo zaniklo) v důsledku stáří, nemůže být nucena opravit ani jedna ze stran. I kdyby však dědic tuto opravu provedl, musí nadále usufuktáři umožnit užívání věci. Proč se tedy Celsus ptá, do jaké míry musí být dům legatářem udržován? Má být donucen provést pouze nutné menší opravy, neboť přebírá ještě další břemena, jako jsou daně, poplatky nebo jiné náklady na věci vážnoucí.³¹⁶

Dědic je povinen provádět na věci, která je předmětem usufuktu, takové opravy, aby udržel věc ve stavu způsobilém k určenému užívání a požívání. Jakmile by ale provedl zásah,

³¹⁴ D 7. 1. 3. pr. Gaius libro secundo rerum cottidianarum vel aureorum. Omnium praediorum iure legati potest constitui usus fructus, ut heres iubeatur dare alicui usum fructum. Dare autem intellegitur, si induxerit in fundum legatarium eumve patiat uti frui. Et sine testamento autem si quis velit usum fructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere potest.

³¹⁵ D 7. 1. 55. Pomponius libro vicensimo sexto ad Quintum Mucium. Si infantis usus tantummodo legatus sit, etiamsi nullus interim sit, eum tamen infantis aetatis excesserit, esse incipit.

³¹⁶ D 7. 1. 7.

kterým by byl znemožněn dosavadní způsob požívání věci legatářem (Pomponius na tomto místě zmiňuje pozemek), odpovídá za škodu nejen samému legatáři-usufruktáři, ale i jeho dědici, ačkoli jinak platí, že užívací požívací právo zaniká smrtí oprávněného.³¹⁷

Ulpian uvádí ještě jiný příklad: Když někdo zanechal závět v tomto znění: „Dávám a odkazuji každoroční výnosy (plody) z korneliánského pozemku Gaiovi Maeviovi,“ musí být tento text vykládán tak, jako by zůstavitel chtěl k uvedenému předmětu zřídit legatáři usufrukt (požívací právo).³¹⁸

A ještě výklad Juliánův: Byl-li dosavadnímu nájemci (*colonus*) pozemku odkázán testamentem usufrukt, může legatář žádat soudní cestou po dědici vrácení poskytnutého nájmu (od doby smrti zůstavitele) a rovněž mu musí být dědicem uhrazeny náklady, které během té doby vynaložil. Řešena je rovněž otázka, zda při vyhoření domu, jenž byl předmětem odkazu užívacího práva, lze ještě uplatnit právo na jeho užívání. Julián tvrdí, že pokud byl odkázán usufrukt k celému zůstavitelovu majetku (tj. pozůstalosti), je nárok na užívání pozemku (jenž zbyl po vyhořelém domě) na místě.³¹⁹

K problematice legátem odkázaného požívacího práva k domu podává zprávu i Paulus. Pokud zůstavitel vlastnil dva domy a odkázal požívací právo k jednomu z domů legatáři, zatímco

³¹⁷ D 7. 1. 47. Pomponius libro quinto ex Plautio. Quod si heres hoc non fecisset et ob id fructuarius fruit non potuisset, heres etiam fructuarii eo nomine habebit actionem, quanti fructuarii interfuisset non cessasse heredem, licet usus fructus morte eius interisset.

³¹⁸ D 7. 1. 20. Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum. Si quis ita legaverit: „fructus annuos fundi Cornelianii Gaii Maevio do lego“, eprinde accipi debet hic sermo, ac si usus fructus fundi esset legatus.

³¹⁹ D 7. 1. 34. 1. a 2. Si colono tuo usum fructum fundi legaveris, usum fructum vindicabit et cum herede tuo agere ex conducto et consequetur, ut neque mercedes praestet et impensas, quas in culturam fecerat, recipiat. Universorum bonorum an singularum rerum usus fructus legetur, hactenus interesse puto, quod si aedes incensae fuerint, usus fructus specialiter aedium legatus peti non potest, bonorum autem usu fructu legato areae usus fructus peti poterit: quoniam qui bonorum suorum usum fructum legat, non solum erorum, quae in specie sunt, sed et substantiae omnis usum fructum legare videtur: in substantia autem bonorum etiam area est.

vlastnictví k domům dědici, může (zde Paulus odkazuje na názor Marcellův) dědic zvýšit stavbu jednoho domu, i kdyby tím ztemnil dům druhý. Musí však dodržet takovou míru, aby dům užívaný legatářem nebyl zatemněn kompletně, nýbrž aby mu zůstalo dostatek světla pro obyvatele.³²⁰

Důsledkem faktu, že legatáři, jemuž bylo odkázáno poživací právo, zůstává nárok alespoň na to, co z věci zůstalo (pozemek po vyhořeném domě), je rovněž oprávnění přijmout zisk, který nebyl očekáván. Výslovně je mu přiznáváno právo požívat jako civilní plody pozemku kovy, které byly nalezeny (objeveny) až po odkazu usufuktu k uvedenému pozemku. Podmínkou však bylo, aby mu bylo závětí odkázáno poživací právo k celému pozemku, ne jen k určitým částem.³²¹ Podle Cassia totiž je to totiž obdobné, jako když na odkázaném pozemku legatář získá výtěžek z chycení ptáků nebo ulovení divoké zvěře, případě i z rybaření.³²²

Vztah mezi dědicem a legatářem, který získal poživací právo k části pozemku, je dán skutečností, že odkazem lze zřídit i omezené poživací právo. Dědici pak – chce-li vykonávat svůj podíl usufuktu, musí vlastnictví k pozemku převést na jinou osobu. Formulace „dát“ podle Gaia značí, že dědic je povinen uvést legatáře do podílnictví k požívání. Toto pravidlo bude aplikováno nejen u nemovitostí, ale i při odkazu poživacího práva k otrokovi, tažnému

³²⁰ D 7. 1. 30. Paulus libro tertio ad Sabinum. Si is, qui binas aedes habeat, aliarum usum fructum legaverit, posse heredem Marcellus scribit alteras altius tollendo obscurare luminibus, quoniam habitari potest etiam obscuratis aedibus. Quod usque adeo temperandum est, ut non in totum aedes obscurentur, sed modicum lumen, quod habitantibus sufficit, habant.

³²¹ D 7. 1. 9. 3. Sed si haec metalla post usum fructum legatum sint inventa, cum totius agri relinquatur usus fructus, non partium, continentur legato.

³²² D 7. 1. 9. 5. Aucupiorum quoque et venationum reditum Cassius ait libro octavo iuris civilis ad fructuarium pertinere: ergo et piscationum.

dobytku či jiného majetku. Svůj podíl požívání nemůže dědic realizovat, dokud bude vlastníkem pozemku.³²³

Sporný je ovšem i způsob užívání odkázané věci. Jestliže testament odkáže legatáři poživací právo k otrokům, musí je využívat ve shodě s jejich způsobilostí (schopností, zdatností). Jestliže otroka knihovníka (písaře) zaměstnává prací na zemědělské usedlosti, aby např. těžil křidu, nebo otroka pěvce jako vrátného, otroka harenaria (bojovníka v aréně) odvede z arény a zaměstná ho čištěním toalet, bude to považováno za nesprávné užívání majetku (zneužití oprávnění z usufructu) a dědic se proti němu může bránit.³²⁴

Aby v těchto a podobných situacích nebyl dědic v nevýhodě, smí před započítím realizace poživacího práva žádat od legatáře záruku (*satisdatio*), čehož může být dosaženo i soudním nařízením. Právo a povinnost jsou zde vyrovnány jako dvě strany téže mince: legatář-usufruktář má právo věc užívat a požívat, ale i nový vlastník (dědic) má právo za zabezpečení svého majetku. Julián tuto zásadu vztahuje ke všem druhům užívání cizí věci. Usufruktář-legatář nezíská soudní ochranu, jestliže vlastníkovi nezaručí, že bude své právo realizovat způsobem odpovídajícím uvážení (rozhodnutí)

³²³ D 7. 1. 3. pr. a 1. Gaius libro secundo rerum cottidianarum vel aureorum: Omnium praediorum iure legati potest constitui usus fructus, ut heres iubeatur dare alicui usum fructum. Dare autem intellegitur, si induxerit in fundum legatarium eumve patiatur uti frui. Et sine testamento autem si quis velit usus fructum constituere, pactionibus est stipulationibus id efficere potest.

³²⁴ D 7. 1. 15. 1. Mancipiorum quoque usus fructus legato non debet abuti, sed secundum condicinem eorum uti: nam si librarium rus mittat et qualum et calcem portare cogat, histrionem balniatorem faciat, vel de symphonia artiensem, vel de palaestra stercorandis latrinis praeponat, abuti videbitur proprietate.

spravedlivého muže (*boni viri arbitrium*).³²⁵ V případě, že existuje více spolulegatářů, musí být záruka dána každým z nich zvlášť.³²⁶

³²⁵ *Boni viri arbitrium* byl způsob určení ceny, hodnoty či způsobu užívání u všech závazkových a věcných vztahů, kde se účastníci byli schopni domluvit na jedné osobě, jejíž odbornosti a poctivosti důvěřovali, a jejíž rozhodnutí přijmou jako spravedlivé. Proti rozhodnutí arbitra, kterého schválily, se již strany nemohly bránit.

³²⁶ D 7. 1. 13. pr.: Idem libro octavo decimo ad Sabinum: Si cuius rei usus fructus legatus erit, dominus potest in ea re satisfactionem desiderare, ut officio iudicis hoc fiat: nam sicuti debet fructuarius uti frui, ita et proprietatis dominus securus esse debet de proprietate. Haec autem ad omnem usum fructum pertinere Iulianus libro trigensimo octavo digestorum probat. Si usus fructus legatus sit, non prius dandum acitionem usufructario, quam satisdederit se boni viri arbitrato usurum fruiturum: sed et si plures sint, a quibus usus fructus relictus est, singulis satisdari oportet.

3. Shrnutí dědických sporů v justiniánském právu

Pročítáme-li jednotlivé spory, které se udály v dobách před téměř dvěma tisíci lety, je nám zřejmé, že mezilidské vztahy regulované dědickým právem se mnoho nezměnily. Téměř vždy se v nich odráží potřeba státu regulovat tzv. *pietas*, tj. obvyklou, přirozenou náklonnost mezi spřízněnými osobami, a snaha zajistit spravedlivé rozdělení statků (pozůstalosti).

Pokud se jednalo o spory mezi spoludědici, nejsou v záznamech nejčastějšími spory z neshod o způsobu užívání, ale o rozdělení pozůstalosti. Tím je jednoznačně doloženo, že v justiniánské době už bylo obvyklejší, že každý dědic chtěl se svým podílem hospodařit sám, než že by zachovávali rodinné majetkové společenství. Modestinův případ tří bratří³²⁷ dokládá, že ani mezi nejbližšími příbuznými nebyly neobvyklé podvody a snaha další oprávněné dědice o část pozůstalosti připravit.

I dcery bývaly v obdobné pozici, zejména proto, že pokud jim bylo během otcova života vyplaceno věno, mělo být podle pravidel spravedlnosti odečítáno od dědického podílu (kolační povinnost), ale ne vždy to byla dcera ochotna respektovat, a na druhé straně ne vždy existovala ze strany bratra/bratří ochota přiměřený dědický podíl jí ponechat.

Ještě komplikovanější vztahy vznikaly při rozdělování pohledávek, zejména vázaných zástavním právem. Zástavní právo bylo možno realizovat i jediným dědicem, ale pouze tím, jehož protistrana (dlužník) neplnila závazky, k nimž se zavázala za zůstavitelova života.

Než se z tzv. instituta, tj. osoby ustanovené za dědice, stal skutečný dědic (*heres*), měl postavení pretendenta, uchazeče o dědictví. Pretendentem nebyl pouze ten, kdo si činil nárok na

³²⁷ D 2. 14. 35.

pozůstalost, ale i ten, o němž jiný (byť i mylně) předpokládal, že se dědicem stane. Plnění poskytovaná z podobných titulů však byla neoprávněná a poskytovatel měl právo je kondikovat žalobou z bezdůvodného obohacení.³²⁸

Významné sporné pole existovalo též mezi dědicem a testamentárně propuštěným otrokem. Kromě případů, kdy otrok úmyslně snižoval hodnotu pozůstalosti, aby poškodil dědice, ale sám zůstal beztrestný, protože jako svobodný nemohl být trestán za činnost, kterou spáchal jako otrok (ale i v tomto případě našla právní věda cestu, jak zjevnou nespravedlnost napravit), existovaly i spory mezi dědicem, jenž se snažil oddálit nebo zcela zabránit podmíněně testamentárně propuštěnému otrokovi ve splnění jeho naděje mařením podmínky.

Ačkoli dědic měl vstupovat do všech práv a povinností zůstavitele, které neměly úzce osobní charakter, přece existovaly četné výjimky: jednak tzv. vektigální societas a dále nároky z deliktů, u kterých obecné nároky vedené zásadou protiprávního obohacení byly modifikovány principem ochrany spravedlnosti (*aequitas*) s odkazem na mravy předků nebo naopak nový pohled křesťanský.³²⁹

Kromě sporů vyplývajících ze vztahů mezi dědici věřitelů a dědici dlužníků můžeme pozorovat podobné případy i ve sporech dědice s legatářem, zejména v případech největšího omezení vlastnického práva, tj. tehdy, pokud zůstavitel zřídil legatáři *ususfruct* (poživací právo). Postavení dědice jako nositele holého vlastnictví bylo ekonomicky nevýhodné, proto se zákonná úprava při řešení sporů v těchto případech snažila šetřit oprávněné zájmy obou stran. Uvedený princip ostatně můžeme najít u každého z předložených sporů dědického práva.

³²⁸ D 12. 4. 2.

³²⁹ D 17. 2. 62.

Pokud chceme shrnout výsledky bádání nad jednotlivými spory dědického práva, nemůžeme dojít k jednotnému závěru. Každý z případů má svou jedinečnost a právě na ní lze nejlépe demonstrovat a z ní nejlépe pochopit princip římského kazuistického uvažování.

Závěr

Římské dědické právo bylo podstatně složitější, než naše současná právní úprava. Tato jeho složitost však nepochybně není na překážku jeho recepci, resp. insipirační schopnosti, kterou v sobě nese. V připravovaném novém občanském zákoníku, jehož hlavním autorem je prof. Eliáš, je plánováno obnovení mnohých institutů, které mají římskoprávní základ a před socialistickou deformací systému byly u nás s úspěchem užívány: v oblasti dědického práva se jedná např. o odkazy.

Vývoj římského dědického práva velmi signifikantně ukazuje změny společenských okolností a odlišné vnímání spravedlnosti v různých historických dobách. Tím, že římské právo se vyvíjelo téměř dva tisíce let, bylo způsobeno, že v různých epochách uzákonilo rozdílné právní normy. V době vlády císaře Justiniána (první polovina 6. století) jich už jednak bylo velmi mnoho, a rovněž někdy jejich aplikace působila protichůdně. Proto Justinián přistoupil k sepsání své známé kodifikace *tria volumina* a proto v modernizaci dědického práva ještě i po jejím vydání pokračoval, zejména novelami 115 a 118.

Charakter římského dědického práva v královské době byl nepochybně odlišný od toho, který můžeme najít v justiniánské úpravě. V nejstarších dobách bylo integrální součástí rodinného práva, což je viditelné už z názvu *ercto non cito*,³³⁰ nedílné rodinné společenství, které vznikalo dědicům k majetku jejich zemřelé hlavy rodiny. První vývoj se projevil již v tom, že rodinné společenství se rozpadalo a pozůstalí si rozdělovali majetek podle dědických pravidel stanovených v Zákoně dvanácti desk. Vznikla tak jedna z podmínek existence dědického práva. Dědické právo nemůže

³³⁰ Podrobněji viz BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Academia: Praha 1995, s. 166.

existovat tam, kde není zemřelý, jeho nástupce, majetek a právní záruka převodu majetku na nástupce.³³¹ Následný vývoj republikánský nejvíce ovlivnil svou pravomocí prétor. Jakkoli se bránil označení, že by měnil právo, přece tomu tak prakticky bylo; tyto změny však probíhaly za všeobecného konsensu a neměly by možnost se ujmout, pokud by se jim nedostávalo celospolečenské podpory.

Všechny právní zásady, které se postupně v římském právu vyvinuly, ať už zásada univerzální sukcese, zásada testamentární volnosti zůstavitele,³³² zásada ochrany vlastních dědiců, zásada dědické posloupnosti etc. prodělaly svůj vlastní vývoj. Milan Bartošek hodnotí tento vývoj slovy: „V dědickém právu se více než v jiných úsecích římského práva jasně odrážely zásadní tendence práva poklasického a justiniánského. Vulgarizace práva zasáhla všechny instituce a zásady klasického dědického práva smazávaly jeho jasné rysy, zčásti shodné a zčásti odchylné v Západořímské a Východořímské říši, jež byla pokrokovější a v právní oblasti živena činností a výsledky tamních právních škol. ... Klasicistické úsilí Justiniánovo definitivně zúčtovalo s několika přežitky dřívějšího práva, odstranilo agnaci, rozdíl mezi právem civilním a prétorským a všechnen formalismus při zřizování závěti. ... Dokonce zavedlo významné novoty, které úspěšně přešly do práv pozdějších až do práva moderního.“³³³

O uvedeném přechodu úspěšných institutů justiniánského dědického práva se můžeme dozvědět zejména z pandektní

³³¹ Viz např. TILSCH, E. *Dědické právo rakouské*. Všehrad: Praha 1906.

³³² O významu testamentární svobody ve srovnání římského a starého českého práva můžeme uvažovat např. nad článkem: SÝKORA, A. *K dějinám staršího českého zemského dědického práva*. In: Pocta Stanislavu Balíkovi k 80. narozeninám (ed. Vilém Knoll). Aleš Čeněk: Plzeň 2008, s. 355 – 362.

³³³ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Academia: Praha 1995, s. 176.

nauky.³³⁴ Přebírá a vykládá nejen pojmy tvořící podstatu a podmínky dědické posloupnosti, ale i způsoby povolávání, testamentární způsobilost, ustanovování dědiců a vůbec jejich postavení (jak vzájemné, tak vůči subjektům, které byly v právním vztahu se zemřelým zůstavitelem). Zejména těmto otázkám, které považuji za stále živé a aktuální, jsem věnovala výklad jednotlivých oblastí dědických sporů. Učebnice, které vykládají souvisle o pravidlech dědického práva, jsou k dispozici i v českém či slovenském jazyce v dostatečném počtu. Konkrétní případy dědických sporů však v nich téměř nenajdeme. Přitom kazuistika je velmi významnou složkou přínosu římského práva (čímž nechci snižovat přínos pandektní nauky z římského práva vzešlé). Zobecňující závěry jsem činila jen u případů, které měly významnou skutkovou podobnost. Jinak cítím přínosným právě důraz na odlišnosti v jednotlivých případech.

³³⁴ Např. ARNDTS, L. Učební kniha pandekt. Právnická jednota: Praha 1886, s. 106 an.

Resumé

The submitted rigorous work on the topic of inheritance disputes in Justinians law is aimed both on theoretical interpretation of important points of historical development of Roman law of succession and mainly on practical solution of specific succession cases from Justinians Digest.

Long since the law of succession is considered an important part of proprietary and family law. Just because it joins two otherwise different branches of law, which are characteristic with different legal principles (ownership to non-living articles versus emotional relationships between human individuals within the family) gives the law of succession a special position in the entire legal order. By systematic sorting in private law the law of succession gained label of intangible assets, but its effects as a translation of proprietary right are absolute.

The characteristic feature of law of succession is the hereditary succession which is not the same in all systems of law and it changes also in time. In the original Roman law the law of succession did not have purely material nature, because with ownership the heritors received also the sacrificial duties (*sacra*) and the testator could determine in the will also the numerous non-proprietary instructions as for example the trustees for his children or wife.

In the classical period the proprietary character of heritage prevailed, which completely took over in the Justinians law and brought the Roman law near the other legal systems, except the principle of universal succession. For example in Greek or Slavic law the heritor warranted for the obligations of the dead person, which after the death of testator became his property.

On the contrary the principle of universal succession in Roman law obliged the heritor globally and without restraint, except the rights and obligations purely personal. These purely personal matters were matrimonial power (*manus*), the power over the junior children (*patria potestas*) or a public or private fiction (*magistratura* or *cura*) and next the liabilities under hospitality (*hospitium*) or the rights from patronage (releasee against the former master and vice versa). This work in its special section treats also some other (atypical) exceptions, e.g. the special situation when the heritor does not enter the bond relation, it means does not take over the liabilities of the testator, in the legal proceedings from pursuit of trades (*actio exercitoria*).

Thus in development of law of succession we are getting to know both the testamentary succession and the succession ab intestato. All institutes arisen on the two routes are more or less transparently reflected in our modern system of law and it depends only on us how much of them we can utilise for today's practice. This rigorous work wants to contribute the revival of Roman legal tradition in the area of law of succession by the analysis of more legal causes related to the patrimonial disputes. After the necessary historical introduction they are divided by how they are related to the disputes between the heritors, disputes between the heritor and another person authorized from the inheritance (generally a legatee or a creditor), disputes of persons who forfeited the inheritance because of unlawful behaviour or another person and finally the disputes between pretenders about inheritance.

Roman law of succession was much more complicated than our present legal form. This complication is not necessary in the way of its reception, if you like inspiratory ability that it carries. In the new prepared Civil Code whose main author is prof. Elias it is planned to renew a number of institutes that have Roman law basis and which were successfully used in this country before the socialistic

deformation. There is for example the legacy in the area of law of succession.

Transition of successful institutes of Justinians law of succession is known mainly from theory of Pandects. It picks over and interprets not only the terms creating the essence and conditions of hereditary succession, but also the methods of calling, testamentary qualification, constitution of heritors and their position at all (both the mutual position and also the position against the subjects which were in legal relationship with the dead testator). Especially these questions, which I consider still alive and up-to-date, the author inscribed the individual areas of patrimonial disputes. The textbooks which interpret continuously the rules of law of succession are available is sufficient number both in Czech and Slovak language, but we can hardly find the factual examples of patrimonial disputes in these. Nevertheless casuistry (analysis of legal case) is a very significant component of Roman law contribution.

Seznam použitých pramenů a literatury

A. Prameny

Zákon dvanácti desek (*Lex duodecim tabularum*). Edice a český překlad Michal Skřejpek in: Texty ke studiu římského práva. Orac: Praha 2001.

Gaius: *Institutionum commentarii quattuor*. Edice a český překlad Jaromír Kincl in: Gaius – Učebnice práva ve čtyřech knihách. Masarykova univerzita – Doplněk: Brno 1981.

Corpus Iuris Civilis – volumen primus – Iustiniani Institutiones, rec. Paulus Krueger. Edice a slovenský překlad Peter Blaho in: Justiniánske Inštitúcie. Iura Edition: Bratislava 2000.

Corpus Iuris Civilis, editio stereotypa quarta decima I. Institutiones, Digesta. Berlin 1922. (Slovenský překlad vybraných částí Peter Blaho a Jarmila Vaňková in: Corpus iuris civilis – Digesta, tomus I. Eurokódex: Bratislava 2008.)

B. Literatura

Antalová, B. *Klauzula mortis causam praestare v neprávnických textoch a v lex Aquilia*. In: Římské právo a neprávnické prameny. Masarykova univerzita: Brno 2004, s. 29 – 33.

Arndts, L. (rev. Pffaff, L. a Hofmann, F.) *Učební kniha pandekt*. Přeložili Preissler, F., Trümmel, V., Vyšín, R., Trakal, J.). Právnická jednota. Praha 1886.

Bartošek, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Academia: Praha 1995.

- Bartošek, M. *Encyklopedie římského práva*. Panorama: Praha 1981.
- Bartošek, M. *Senatusconsultum Trebellianum*. Příspěvek k vývoji univerzálních fideikomisů a zásady zůstavitelovy disposiční volnosti. Česká Akademie věd a umění: Praha 1945.
- Blaho, P., Vaňková, J. *Corpus iuris civilis – Digesta, tomus I*. Eurokódex: Bratislava 2008.
- Blaho, P. *Bona fides v římskom záväzkovom práve*. In: Bona fides. Sborník z konference. PF UK: Praha 2000, s. 12 – 24.
- Crook, J. A. *Woman in Roman Succession*. In: The family in Ancient Rome: New perspectives. Ed. B. Rawson. Ithaca: Cornell University Press 1986, s. 58 – 82.
- Dostalík, P. *Quis astrigantur sacris aneb přechod náboženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice*. In: Římska rodina v sociálních a právných vztáchoch, Bratislavská vysoká škola práva, Bratislava 2007, s. 41 – 48.
- Finazzi, G. *L'exceptio doli generalis nel diritto ereditario romano*. Padova: Cedam 2006.
- Hausmaninger, H., Blaho, P. *Praktické případy z římskeho práva*. 3. vydání. Iura Edition: Bratislava 2009.
- Heyrovský, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 4. vydání. J. Otto: Praha 1910.
- Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J. *Latinsko-český slovník*. KLP: Praha 1999.
- Skřejpek, M., Bělovský, P. (eds.) *Bona fides*. Sborník z konference. Právnická fakulta UK: Praha 2000.
- Skřejpek, M. *Římské právo v datech*. C. H. Beck: Praha 1997.

Skřejpek, M. *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*.
Vydavatelství 999: Pelhřimov 1999.

Smith, W. (ed.) *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Dostupné
online na <www.ancientlibrary.com> [citováno ze dne 1. 10. 2009].

Sýkora, A.: *K dějinám staršího českého zemského dědického práva*. In:
Pocta Stanislavu Balíkovi k 80. narozeninám (ed. Vilém Knoll). Aleš
Čeněk: Plzeň 2008, 355 – 362.

Tilsch, E. *Dědické právo rakouské*. Všehrad: Praha 1906.

Vančura, J. *Úvod do studia soukromého práva římského*. Nákladem
vlastním: Praha 1923.

Vážný, J. *Římský proces civilní*. Melantrich: Praha 1935.

Veselá, R., Schelle, K. (eds.) *Římské právo a neprávnické prameny*.
Sborník z konference. Masarykova univerzita: Brno 2004.